

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za arheologiju
Ivana Lučića 3

Adnan Čizmić

Izgubljene rimske legije

Magistarski rad

Mentor:

Dr. sc. Dino Demicheli

Zagreb, lipanj 2017.

Sadržaj

1. *Uvod, str. 3.*
2. *Odnosi Rimljana i Germana prije 16. god. pr. Kr., str. 4*
3. *Germanija i Germani, str. 11*
4. *Preko Rajne, str. 18*
5. *Publius Quinctilius Varus, str. 25*
6. *Arminije, str. 30*
7. *Rimski marš na Weser, str. 37*
8. *Arminijev plan, str. 42*
9. *Istraživanja kod Kalkriesea, str. 47*
10. *Tumačenje bitke kroz bojište, str. 51*
11. *Zaključak, str. 5*
12. *Popis izvora, str. 60*
13. *Popis literature, str. 61*
14. *Popis slika, str. 64*

1. Uvod

U vrijeme kasne vladavine cara Augusta 9. god. kao posljedica germanskog ustanka u Germaniji su uništene tri rimske legije; *XVII*, *XVIII* i *XIX* zajedno s auksiljarnim postrojbama i mogućim žrtvama brojne civilne pratnje pod vodstvom legata Publija Kvinktilija Vara. Vođa germanskog ustanka je bio Arminije, pripadnik aristokratskog sloja plemena Heruščana, ujedno i visoko rangirani rimski *equestriankoji* je služio kao vođa rimskih auksiljarnih trupa u Germaniji pod Varom. Poraz je bio okidač za promjenu politike rimskih osvajanja preko Rajne, te konačno napuštanje ideje ekspanzije na sjever Europe.

Sadržaj ovog rada je postavljen kronološki. Uvodni dio obrađuje odnos Rimljana i Germana prije rimske ofenzive u provincijama Galiji i Germaniji. Svrha toga je prikazati dugotrajan i dinamičan odnos Rima i raznolikih germanskih plemena kako bi se dobio uvid u okolnosti Teutoburške bitke 9. god. Drugi dio se bavi samim Germanima, kako njihovom načinu života, tako i u njihovom uključenju u romanizaciju koja je počela pod Augustom. Nadalje, posebna poglavlja su odvojena za Vara i Arminija kao najbitnije aktere germanske pobune čije su odluke izravno dovele do neslavnog razvoja događaja. Slijedi narativ bitke postavljen kronološki u kojem se obrađuje proces i sastav rimskog marša duboko u germanski teritorij, njegova logistička izvedba i naposljetku, opis same bitke od strane rimskih autora interpretiran kroz postojeće arheološke nalaze.

2. Odnosi Rimljana i Germana prije 16. god. pr. Kr.

Kada su Cimbri i Teutonci, germanska plemena iz predjela Europe koja su Rimu tada činila daleki sjever emigrirala s danskog poluotoka Jylland u kontinentalne dijelove današnje Njemačke u 2. st. pr. Kr., košmar koji je takva migracija stvorila pokazao se neizbježnim za Rim nešto kasnije. U 113. pr. Kr., oba su plemena prešla Dunav u teritorij keltskog plemena Tauriska, koji su se teško nosili s novom situacijom. Bez alternative, Taurisci su potražili pomoć Rima. Rim je intervenirao, ali sukob umjesto da se riješio u rimsku korist kada je premoć bila jasna, on se pretvorio u potpunu katastrofu za Rimljane koji su doživjeli poraz nakon što su napali germansku vojsku tijekom njihova povlačenja, precijenivši svoju taktičku prednost.¹

Ovaj gorak događaj za Rim označava početak njihova odnosa i doticaja s germanskim svijetom. Slijedom toga, Cimbri i Teutonci su šest godina nakon, u 107. god. pr. Kr., prešli u Narbonsku Galiju i kod gradića *Arausio* porazili dvije rimske vojske stacionirane kao njezina obrana – 80.000 vojnika su bili poraženi u potpunosti, pod vodstvom konzula Kepija i Malija.² Početak rimskog odnosa s Germanima, tada još nepoznatim im narodom iz mračnih šuma sjeverne Europe koji je utjerivao strah u kosti Druzovim i Cezarovim legijama ispunjen je logističkim greškama, nemogućnosti njihove prilagodbe specifičnoj situaciji provincije Germanije i na kraju svega, shvaćanjem Rima da postoje prostori koje čak ni oni ne mogu zadržati pod svojom kontrolom. Teutoburška bitka 9. god. predstavlja prekretnicu u politici rimske ofenzive, a sjever Europe je iz obećavajuće nove provincije postao granica civilizacije.

Rim svoje poraze ne prihvaća olako, niti ih ikad zaboravlja; Senat odobrava Gaju Mariju produžetak konzulata i zbog njegovog veteranskog iskustva na ratištu šalje ga da se obračuna s novim neprijateljem koji se poput Hanibala usudio doći pred samu Italiju,

¹ M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 7.

² CAH, Vol. IX, 93.

imajući sva sredstva na raspolaganju. Cimbri su prešli Alpe, a Teutonci su se približili Italiji putem obale, razdvajajući snage i omogućujući Mariju da se obračuna s neprijateljima u manjem broju jednim po jednim. To je bila greška koju Germani nisu trebali napraviti; Marije je prvo porazio Teutonce kod *Aquae Sextiae*, a zatim i Cimbri koji su uspjeli prijeći u Italiju. Cimbri su posebno doživjeli veoma težak poraz kod *Vercellae*, gdje je prednost rimske konjice osigurala Mariju veliku pobjedu.³ Rezultat je bio 400.000 Cimbri ubijeno ili zarobljeno.⁴ Time je germanska prijetnja okončana, a Republika je uspjela zaboraviti na Germane s kraja Europe, baveći se Galima tijekom uspješnog stoljeća koje je za Rim uslijedilo.

Idući put kada su se susreli s Germanima na bojištu, to je bilo u vrijeme izvrsne Cezarove karijere u Galiji, gdje se morao obračunati sa Svebima i njihovim vođom Ariovistom, koji se upleo u ratove Sekvana protiv rimskih saveznika Edua, statusa *'fratres consanguineosque'*⁵ rimskog Senata od 123. pr. Kr.⁶, koje je Cezar uspio poraziti i podčiniti. Situacija postaje gora kada Helvećani, protjerani s istoka, zauzimaju teritorij Edua, što tjera Cezara da reagira. Brzo poražava Helvećane i vraća ih u njihovu postojbinu iz koje su krenuli područje današnje sjeverne Švicarske, kamo su dva stoljeća ranije došli iz nešto sjevernijeg predjela jugozapadne Njemačke.⁷

Cezarovi ratovi u Galiji o kojima je pisao u svom djelu *Bellum Gallicum* su ustvari splet vrlo oprezne diplomacije i briljantne vojne taktike, a Cezarova prisutnost čini utjelovljenje rimske politike *divide et impera* pod kojom su plemena padala jedno po jedno pod rimski utjecaj, a saveznici činili tek privremene tampon zone prije nego što bi i sami pali pod nezaustavljivu rimsku vojnu silu ili se Rimu dobrovoljno priklonili, privučeni nužnosti, novcem ili boljim standardom. Mržnja prema Rimu izvan njegovih granica je neprestano rasla, kao i privučenost stvarima koje je Rim donosio, poražavajući ih mačem ili cijenjenom robom. Pažnje vrijedi su galski i germanski ukopi preko Rajne puni luksuznih rimskih predmeta o kojima će riječ biti u idućem poglavlju.

³CAH, Vol. IX, str. 96.

⁴M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 8.

⁵Počast Senata, označava status bratstva s Rimom.

⁶*Caesar* I, XXXII.

⁷M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 9.

Cezar Ariovista, vođu germanskih Sveba, opisuje kao barbarina loše naravi, okrutnog čovjeka pod kojim Rimu savezni Gali više nisu mogli trpjeti svoje podčinjenje.⁸ Senat mu je dodijelio status *socius et amicus populi Romani* prestižan među nerimskim narodima, nadajući se da će ga uspjeti obuzdati, no istovremeno je, vodeći dvostruku politiku, poslao Cezara da se pobrine za situaciju Rimu saveznih Edua. Za vrijeme Cezarove misije gdje se trebao sporazumjeti ili sukobiti s Ariovistom, nailazi na problem pada morala svoje vojske, uznemirene Germanima.

*Dok je Cezar boravio u blizini Vezoncija nekoliko dana da bi se opskrbio žitom i hranom, naši su se vojnici počeli propitkivati za Germane. Gali i trgovci su im pripovijedali da su Germani divovskog tijela, nevjerojatno hrabri i vješti oružju. Gali su saopćili da su se često s njima sukobili, ali tad nisu mogli izdržati njihov strašan pogled kao ni izraz njihova lica. Zbog toga je naše borce odjednom obuzeo toliki strah, da je zavládala panika.*⁹

Svojim čvrstim vodstvom i inspirativnim govorom, uspijeva ohrabriti svoje legije, koje se suočavaju sa Svebima kod rijeke *Vesontio*, nakon što Ariovisto napada Cezarove legije tijekom pregovora, shvativši da mu dodijeljen status ne predstavlja ništa ako se protivi interesima njegova naroda.¹⁰ Rimljani dobivaju bitku pod Cezarovim vodstvom, u vezi koje Cezar ne propušta ponovno se istaknuti, pišući kako se borio u prvim redovima, podižući vojni moral svojih ljudi uznemirenih Germanima. Rimske snage protjeruju Svebe natrag preko Rajne, koja polako postaje granica svijeta koji je Rim u stanju kontrolirati i pod kojim ima određen nadzor. Svebi ponovno stvaraju probleme Cezaru 56. pr. Kr., kada protjeruju Tenktere i Usipećane u provinciju Galiju, ponovno tjerajući Rim da se uplete u novonastalu situaciju.

Rezultat ove situacije je Cezareva odluka da stane pregovorima na kraj i potpuno uništi ovu prijetnju s druge strane Rajne. Nakon što je odbio prihvatiti prebjegle Tenktere i Usipećane, došlo je do bitke na području današnje Nizozemske 55. pr. Kr., odnosno događaja koji bi se po današnjim standardima kvalificirao kao genocid, gdje su

⁸Caesar I, XXI.

⁹Caesar I, XXXIX, prijevod iz: Gaj Julije Cezar, „*Moji Ratovi*“, (Zagreb, 2003).

¹⁰Caesar I, XXXVIII-XLI.

Cezarove legije pobile većinu od „430.000“ pripadnika spomenutih plemena, dok je sve *ijedan od naših ljudi*(Rimljana) *preživio*.¹¹ Ove informacije su izazvale žestoku prepirku i u samom Senatu¹² koji je smatrao ovaj čin sramotnim. Mnogi se slažu da su brojke u pitanju ipak pretjerane i da je teško odrediti stvarni broj žrtava, iako se većina današnjih autora slaže da se radi o broju između 150.000-200.000. Mjesto bitke je ubicirano krajem 2015. od strane arheologa s amsterdamskog Vrije Sveučilišta, premda još uvijek bez znanstvene publikacije.¹³ Mnogi su se utopili tijekom bijega pokušavajući prijeći Rajnu, a malobrojni preživjeli su prebjegli Sugambrima, koji su odbili prepustiti preživjele Rimljanima, odgovorivši da je Rajna kraj rimske vlasti i da nemaju pravo zahtijevati ništa što se nalazi istočno od nje.¹⁴

Rano u ljeto 55. pr. Kr., Rimljanin prvi put prelazi Rajnu i ulazi u germanski svijet, drugi put 53. pr. Kr.; Cezar, želeći odvratiti pažnju Senata s kontroverznih postupaka prema Germanima uspijeva preći Rajnu, čemu su svjedok ostaci dva mosta, smatrana remek djelima vojne gradnje, čija se lokacija nalazi vjerojatno kod današnjeg grada Kölna.¹⁵ Kao i kasniji prelazak u Britaniju, ovaj pothvat je imao vrlo malo direktne strateške važnosti u tom trenutku, ali mu je donio ogroman prestiž i ugled pred Senatom, pokazujući Rimu što je sve moguće učiniti.

*Čim je Cezar završio rat s Germanima, Cezar je odlučio prijeći rijeku Rajnu. To je učinio zbog mnogo razloga. Glavni je bio taj što je uočio da se Germani vrlo lako odlučuju da provale u Galiju. Zato je želio da oni budu u strahu i za vlastitu sigurnost kada budu uvidjeli da vojska naroda rimskog može i smije prelaziti rijeku Rajnu.*¹⁶

U svom pothvatu preko Rajne, Cezar je napao Sugambre, zapalivši im naselja i usjeve, bez da je pronašao lokalnu vojsku koja se skrivala u šumama, što je protumačio kao

¹¹Caesar IV, XV.

¹²K.H. Lee, *Caesar's encounter with the Usipetes and the Tencteri*, Greece & Rome, Vol. 16., No. 1, 1969, str. 100.

¹³<https://www.vu.nl/en/news-agenda/news/2015/okt-dec/vu-archaeologists-discover-location-of-historic-battle-fought-by-caesar-in-dutch-river-area.aspx>

¹⁴Caesar IV, XVI.

¹⁵P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and the slaughter of the legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 166.

¹⁶Caesar IV, XVI, prijevod iz: Gaj Julije Cezar, „*Moji Ratovi*“, (Zagreb, 2003).

kukavički čin tog naroda, koje uzastopce spominje kao manje civilizirane i vrlo loše disciplinirane.¹⁷

Kada je Cezar napokon podčinio Galiju završivši svoje ratove krvavom bitkom kod Alezije, dovodeći zarobljenog Vercigetoriksa u Rim na teatralan trijumf, kada su se tenzije na sjeveru rimske države stišale, snašli su je unutarnji problemi koje je izazvao Cezar prešavši Rubikon 49. pr. Kr. izazivajući svoje protivnike iz Senata i dovodeći Republiku do građanskog rata. Porazivši Pompeja, 44. pr. Kr. postao je rimski diktator, ali je nedugo nakon toga ubijen i privremenom prividu stabilnosti je došao kraj. Unutarnji konflikt je stao samo privremeno jer su iduća dva desetljeća oslabljene vlasti u Rimu završili borbom za prevlast između Oktavijana i Marka Antonija, što se odrazilo i na situaciju u Galiji, čija su plemena povremeno izazivala probleme Rimu, ali pravi neprijatelj za Rim sada se skrivao preko Rajne, samo ponekad prelazeći u rimski teritorij.¹⁸

Izvori za razdoblje između Cezareva osvojenja Galije 51. pr. Kr. i početka rimske aktivnosti na Rajni za vrijeme Augusta su vrlo skromni. 27. pr. Kr. Oktavijan postaje *Princeps Augustus* i jedini vladar Rimskog Carstva, šest nakon poraza Marka Antonija kod Akcija, a tada započinju brojne promjene u upravljanju Carstvom, uključujući i politiku u Porajnju. Agripa, Augustov prijatelj i osoba kojoj su povjerene vojne dužnosti Carstva je 39. pr. Kr. postavljen na čelo Galije, zaustavivši pobunu u jugozapadnom dijelu provincije koja je sada bila podijeljena na tri dijela. Uskoro se počeo obračunavati s Germanima koji su povremeno prelazili Rajnu prodirući u novu rimsku provinciju, pljačkajući je. Iskoristio je situaciju pozvavši germansko pleme Ube da se nasele na galskom teritoriju preko rijeke kako bi držali podalje druga plemena i služili kao zona obrane. Prihvativši ponudu zbog vlastitih razmirica sa Swebima od kojih su strahovali, Ubi su se naselili kod današnjeg Kölna¹⁹, gdje će nešto kasnije izrasti rimski vojni logor *oppidum Ubiorum*, savršen model rimske provincijalne baze, a kasnije i srednjovjekovni grad. Ubi nisu osobito uspješno odigrali svoju ulogu zone obrane

¹⁷P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and the slaughter of the legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 166.

¹⁸P. S. Wells, *The barbarians speak: How the conquered peoples shaped Roman Europe*, (Princeton, 1999), str. 85.

¹⁹A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book.

Galije, s obzirom na brojnost i žestinu napada preko Rajne. Agripinoj karijeri upravitelja Galije se može dodati početak izgradnje cesta 20-19. pr. Kr. u unutarnjem dijelu provincije, koje su omogućavale brži tranzit vojske iz unutrašnjosti na granicu na Rajnu kada je to hitnost situacije zahtijevala, što je postajalo sve češće. Plodno tlo za veliku izgradnju u istočnom Porajnju koja će uslijediti za vrijeme Augusta je polako pripremano.

Tragedija nešto manjih razmjera, ali vrlo smio germanski udarac za Rim, bio je potpun poraz *legio V Alaudae*²⁰ koja je pod galskim legatom Markom Lolijem²¹ 16. god. pr. Kr. marširala istočno od Rajne kao odgovor na napad Sugambra, Usipećana i Tenktera, kako izvori navode. Spomenuta plemena su Rimu dobro poznata od vremena Cezarevih galskih ratova i razloga zbog kojih je prešao Rajnu po prvi put. Germani su iz zasjede napali rimsku konjicu, ubili legata i oteli legijski standard, *auxilla*, što je za Rim značilo veliku sramotu i udarac na vojni moral, podsjećajući ih na Krasov poraz 53. pr. Kr., kada su Parti oteli nekoliko legijskih orlova.

Postoje oprečna mišljenja o tome koliko je ovaj događaj doista Rimu nanio konkretne štete, a koliko je bio moralno poražavajući i kakvu reakciju je izazvao. Tacit ga naziva katastrofom za rimske interese²², dok ga Svetonije opisuje kao značajnog, no ne i toliko važnog, zasigurno ni približno kao što je to slučaj s užasom koji su Rimu priredili Heruščani u Teutoburškoj šumi 9. g., no ipak dovoljno važnim da napokon potakne ionako neizbježnu i nužnu promjenu rimskog odnosa prema Porajnju i Germaniji, te pošalje Augusta iz Rima na Rajnu iste godine²³, gdje provodi vrijeme reorganizirajući vojsku i gradeći sustav obrane na Rajni.

Od 16. pr. Kr. do 13. pr. Kr. provincije Galija i Hispanija su doživjele teritorijalnu reorganizaciju i novitete pod direktnim Augustovim nadzorom, poput podizanja novih baza na Rajni, kovnice u Lugdunu²⁴ i uvođenja novog sustava provincijalne

²⁰M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 11

²¹*Vell.* II, XCVII

²²*Tac. Ann.* I, X.

²³*Dio* LIV, XXI.

²⁴P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 77.

infrastrukture, što je uključivalo i moderniziran sustav oporezivanja. U Lugdunu je August također dao podići i građevinu centralnog kulta za cijelu Galiju, koja je uključivala i oltar Rome i Augusta.²⁵ Novi sustav oporezivanja koji je uveo August je zaživio u upotrebi diljem Carstva, međutim ne odmah svugdje u jednakoj mjeri, što je viđeno na primjeru Varove administracije u Germaniji. Moderniziran sustav se bazirao na populacijskoj taksi jednakoj za sve stanovnike i poreza na imovinu poput nekretnina i zemljišta. Prihvaćen je dobro i generalno je smatran umjerenijim i poštenijem od prethodnog, ali je zahtijevao precizno skupljanje podataka o stanovništvu i zemljišnim posjedima.²⁶ Tijekom njegove vlasti, teret taksi nije pao ni na jedan društveni sloj previše, ali je porez išao gradu Rimu i financirao je vojsku, što je dovelo do ustanaka kasnije, možda i do same germanske pobune.

Vojska se iz unutrašnjosti osigurane Galije počela pomicati na granice uz Rajnu, gdje su podignute baze od kojih su neke kasnije počele činiti temelje današnjih gradova Nijmegena, Xantena, Moers-Asberga, Neussa, Kölna, Mainza i Bonna.²⁷ Poznata slika rimskih logora izgrađenih djelomice od kamena, sa zidovima i sustavom prostorija standardnog legijskog logora još nije zaživjela na samom početku njihove gradnje, već se razvijala u kasnijoj fazi prisustva na Rajni do polovice prvog stoljeća,²⁸ kada ekonomija u Porajnju doživljava vrhunac.

²⁵C. J. Simpson, *The birth of Claudius and the date of dedication of the altar „Romae et Augusto“ at Lyon*, Latomus, Vol. 3, 1987, str.

²⁶P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 72.

²⁷Moguntiacum (Mainz), Fectio (Vechten), Novaesium (Neuss), Vetera (Xanten), Köln (Oppidum Ubiorum).

²⁸P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 88.

3. Germanija i Germani

Još uvijek nije potpuno jasno jesu li Rimljani ispočetka vidjeli Germaniju kao potencijalnu novu provinciju ili prijetnju koju je trebalo izolirati i od koje se trebalo obraniti, ne samo kroz vojsku, već i postepenu integraciju na obostranu korist, što je bila početna Augustova politika. Prostor Germanije Rimu većinom nije bio neophodan zbog svoje plodne zemlje u cijelom teritoriju, već zbog resursa i ljudstva. Germani su prije Rimljana, od doba neolitika, na prostoru preko Rajne uzgajali stoku u dijelu Europe gdje su velike poljane omogućavale rast mnoštvu bilja kojim se hranila stoka, ali takvo tlo nije bilo svugdje jednako pogodno za uzgoj žitarica.²⁹

Iznimku čini prostor današnje sjeverne Belgije i sjeverozapadne Njemačke, pogotovo prostor južno od Kölna, velikog rimskog centra, koji je prožet mnoštvom rječica koje utiču u Rajnu, čineći tlo vrlo plodnim na tom prostoru. Ova regija također pruža bogato mnoštvo resursa, poput raznih vrsta metala i građevnog kamena. Zapadno Porajnje je bogato dobrim glinama za izradu keramičkog posuđa, vapnenca, bazalta i željezne rude.³⁰

Ovi resursi su omogućili velik ekonomski rast ovih predjela tijekom prva dva stoljeća nove ere., no potrebno je napomenuti da ova provincija uglavnom nije pružala bogatstva plodne zemlje u razmjerima poput Galije ili Hispanije, a pojedini plodni dijelovi nisu bili dovoljni da u potpunosti transformiraju samo germansko društvo u organiziranu silu, tako da je njihovo društvo bilo veoma različitog ustroja od onog susjedne Galije. Ovako je Cezar opisao Sugambre: *Njihov život se sastoji od lova i vojnih pothvata, a oni se rado prihvaćaju muke i teškog života. Hrane se mlijekom, sirom i mesom i ne pokazuju interes za obrađivanje zemlje. Njihovi vođe bi se mogli uplašiti da bi njihovi ljudi mogli zamijeniti ratnička osvajanja za agrikulturu.*³¹

²⁹Tac. Ger. V.

³⁰P. S. Wells, *The barbarians speak: How the conquered peoples shaped Roman Europe*, (Princeton, 1999), str. 3-9.

³¹Caesar IV, XXII.

Autor Peter S. Wells u knjizi *The Barbarians Speak* navodi: *uvijek je bilo ironično da su rimske vojske uspjele osvojiti veće, integriranije, relativno kompleksne zajednice Galije, s njihovim urbanim opidima, visoko razvijenim sustavima proizvodnje i napredne ekonomije s novcem; ali nisu bili u stanju poraziti puno manje zajednice društava iz teritorija preko Rajne.*³² Glavni razlog toga je, smatra, niska politička i ekonomska organizacija Germanije koja Rimljanima nije omogućavala preuzimanje postojećih središta hrane i resursa potrebnih za održavanje vojske i planiranja invazija u unutrašnjost. Poslije će biti riječi o rimskim bazama na Rajni i Lupiji (Lippe) kojih su se strogo držali, bez mnogo mogućnosti da se pokrenu u unutrašnjost Germanije prije pomnih planova za opskrbu i povezivanje novih logora s postojećom mrežom. Rim je rano shvatio da Rajna čini ključnu granicu između dvaju društava, no njihove zamisli i krajnji planovi za prostor istočno i sjeverno od Rajne nisu potpuno jasni. Granicu je trebalo zaštititi i ratoborne Germane udaljiti od Galije. U rano vrijeme Augustove vlasti, ta potreba se pretvorila u organiziranu operaciju tijekom koje je podignuto 28 baza³³, no što je zapravo bila politika prema Germaniji?

Popularna i ponešto zastarjela ideja o tome da je Rim htio pokoriti cijeli svijet ne odgovara realnosti države kompleksnog ustroja i ograničene ekonomske moći, te prilikama koje su se stalno mijenjale tijekom prvog stoljeća pr. Kr. Većina autora danas je dovoljno oprezna da odbacuje ovu površnu pretpostavku i nije nemoguće da je takvo razmišljanje ostatak augustovske propagande, a ne njegova vlastitog stvarnog uvjerenja. Vergilije i Livije su u svojoj literaturi propagirali takve ideje³⁴ približujući ih stvaranju javnog mišljenja, ali ne možemo znati koliko su uporišta imale u stvarnoj strategiji, iako, čini se, ne puno.

Prodori Rimljana preko Rajne koji su nakon Augusta uslijedili za vrijeme Druza i Tiberija su ispočetka služili održavanju mira unutar rimskih granica i problem rješavale u korijenu, a za krajnji cilj imale održavanje stvorene zone trgovine i mira na granicama, što je jedno vrijeme prije 9. god. funkcioniralo vrlo dobro. Germanija nije

³²P. S. Wells, *The barbarians speak: How the conquered peoples shaped Roman Europe*, (Princeton, 1999), str. 91.

³³Ibid., str. 90.

³⁴*Cambridge History of Greek and Roman Warfare* Vol. 2, „Rome from Late Republic to Late Empire“, (Cambridge, 2008), str. 4.

zaživjela kao prava provincija, *Germania Superior* i *Germania Inferior* u vrijeme Augusta su uspostavljene od teritorija najistočnijih dijelova provincije *Gallia Belgica*, namijenjene kao vojne zone obrane. Augustovo podizanje brojnih baza u tim zonama na Rajni je jednako imalo vojnu ulogu, kao i ulogu dovođenja lokalne populacije u kontakt s Rimom i rimskom vojskom.

Pod takvim mjerama se postepeno Germane romaniziralo i uvodilo u okvir rimske države, pa je tako i sam Arminije početkom prvog stoljeća dosegao viteški stalež, vodeći auksilijarne trupe pod generalom Varom. Međutim, Germani su se ispostavili težima za kontrolirati zbog razloga navedenih ranije, a konstantne pobune i prelaženja Rajne su u nekom trenutku mogli primorati Rim da započne s planom pomicanja granice s Rajne sve do Elbe i u prostoru između stvori novu provinciju.³⁵ U knjizi *Der Sturz des römishes Adlers* autor D. Husemann navodi da je August htio osvojiti Germaniju i pomaknuti skupu granicu na Rajni istočno, ali ne dalje od rijeke Weser.³⁶

Iskopavanja tijekom 20. st. donijela su mnoštvo novih informacija kako o životu i organizaciji germanskih zajednica, tako i o tzv. romanizaciji pod utjecajem rimske vojske i trgovine. Dobar primjer poljoprivrednih germanskih zajednica dolazi putem istraživanja naselja u njemačkom gradu Meppen na rijeci Ems, blizu mjesta Kalkriese gdje se odigrala bitka u Teutoburškoj šumi.³⁷ Prikazuje manju zajednicu koja obitava u naseljima podignutima pored rijeka ili potoka kako bi imali stalan pristup vodi, živeći u čvrstim drvenim kućama u koje je obično bila smještena jedna obitelj, često i širi dio obitelji. Takve kuće su bile okružene drvenom ogradom i služile su istovremeno kao staja i kao obitavalište, imajući dva odvojena prostora.³⁸ U usporedbi s galskim utvrđenim zajednicama, germanska naselja su bila puno manja i Germani su voljeli

³⁵P. S. Wells, *The barbarians speak: How the conquered peoples shaped Roman Europe*, (Princeton, 1999), str. 87.

³⁶D. Husemann, *Der Sturz des römishes Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 18.

³⁷P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 127.

³⁸Ibid.

živjeti odvojeno jedni od drugih³⁹. Naselja su bila utvrđena drvenim ogradama, ali je takvih u sjevernoj centralnoj Europi bilo na tisuće. Primjerice, naselje pronađeno u Hjortspringu u južnoj Danskoj, 180 km od Meppena, je smatrano vrlo velikim i organiziranijim, iako je brojalo svega 150-200 ljudi.⁴⁰

Stanovnici naselja poput Meppena uzgajali su raznovrsne biljke i plodove, uključujući i žitarice, jako se oslanjajući na životinjske proizvode. Mlijeka i mliječnih proizvoda je bilo u izobilju. Osim mlijeka i vode, za piće se konzumiralo i jabučno vino i pivo, koje spominju čak i grčki i rimski autori, uspoređujući ga sa svojim vinom.⁴¹ Proizvodnja željeza je već stoljećima bila poznata ovom narodu u doba Meppena, tako da je postojala i to u vrlo dobroj kvaliteti što se tiče izrade oružja, ali se proizvodio i nakit od drugih vrsta metala. Izrada drveta, kože i tekstila, te predmeta od kosti je isto tako bila zastupljena među Germanima.

Usporedimo jedno takvo tipično naselje s primjerice, galskim naseljem Manching u Bavorskoj koje oživljuje sliku galskih zajednica kasnog željeznog doba zapadno od Rajne. Manching, koji je postojao od 600. do 450. pr. Kr. , može se kvalificirati kao *oppidum*, pojam kojim je Cezar opisao galska utvrđena naselja na visinama, ali nam je Manching bitan i zbog odličnog uvida u količinu razvoja koje naselje pokazuje i populacije koja je brojala na tisuće ljudi na prostoru od 480 hektara.⁴² Razvijena obrada metala, kovanje novca, lijevanje bronce i proizvodnja stakla neke su od dosega ove zajednice prije kontakta s Rimom, a novac pronađen u Manchingu je cirkulirao diljem Europe.

Nije nepoznato da su Rimljani opisivali narode kasne europske prapovijesti, tzv. barbare kao vrlo jednostavne homogene grupe čija je glavna karakteristika ustvari bila ta da su bili različiti od njih. Još Grci su druge narode nazivali barbarima, no takva kategorizacija nije uvijek imala potpuno negativno značenje, često je označavala narode

³⁹H. W. Benario, *Teutoburg*, The Classical World, Vol. 96, No. 4, 2003, str. 400.

⁴⁰P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 136.

⁴¹Ibid., 129.

⁴²P. S. Wells, *The barbarians speak: How the conquered peoples shaped Roman Europe*, (Princeton, 1999), str. 52.

koji nisu govorili latinski ili grčki i čije su običaje smatrali čudnima. Tacit je u djelu *Germania* sortirao grupe plemena prema njihovim neobičnim mu običajima. Opisi antičkih autora su varirali od opisivanja barbara kao divljaka, neciviliziranih naroda čije su ponašanje smatrali neugodnim, a njihovu hrabrost nepromišljenom, do idealiziranja, nazivajući ih jednostavnim ljudima neiskvarenih načina života. Koju god varijantu odabrali, barbari su uvijek opisivani kao veliki ljudi natprirodne snage i nepredvidljive naravi.

Tacit navodikako Germani nisu imali nikakvog oklopa i da su bili naoružani s kratkim ubojitim kopljima koje su zvali *framae*⁴³ i kada su se borili, činili su to kao jedno tijelo, što ih je činilo jako ranjivima od strane rimskih strijelaca. Ipak, čini se, ispočetka su Rimu Germani izazivali velik strah zbog svoje fizičke građe i nepoznanica o njima. Sjetimo se samo Cezarovih legionara tijekom njegova marša na Ariovista polovicom prvog stoljeća pr. Kr.

Još jedno često mišljenje koje prevladava među uobičajenom slikom nerimske Europe je da se radilo o statičnim nepromjenjivim grupama naroda, iako arheologija pokazuje da to nije točno. Primjerice, prije svog kontakta s Rimom, Gali su u svojoj posljednjoj fazi samostalnog razvoja doveli društvenu organizaciju do visokog nivoa, gradeći utvrde i kujući novac, a Cezar spominje da su Helvećani koristili i pismo.⁴⁴ Samostalan razvoj Gala i Germana je prekinut intervencijom Rima, od kada se nastavljaju razvijati pod okriljem Carstva.

Iz rimske perspektive su te raznorazne barbarske zajednice, odnosno narodi, koji su im bili toliko strani i malo poznati, postali dijelovi njihovog svijeta čije je središte bilo u Rimu, sve zbog provincija koje su ti barbari nastanjivali, a na kojima je Rim imao oko duže vrijeme zbog resursa i dobre zemlje. No i dalje, barbari su dugo vremena ostali stranci koji su govorili drugim jezikom i živjeli drugačijim načinom života, a Rim je taj koji je civilizaciju donosio. Proces romanizacije je potican raznim mjerama, ali postoje različita mišljenja i o tome koliko su zapravo ti narodi bili prisiljavani na takvo što; novi podaci upućuju da nije postojala nikakva direktna prisila, osim u iznimnim rijetkim

⁴³Tac. Ger. V.

⁴⁴Caesar I, XXVIII.

slučajevima, već su silom prilika mnogi uključeni u interakciju s Rimom, pod kojom je njihovo društvo evoluiralo. To je zasigurno slučaj kod Germanije.

Najbolji pokazatelji toga su kako elitni barbarski, tako i vojnički barbarski grobovi koji sadrže dijelove rimske opreme i rimsko oružje, poput onih iz Goebingen-Nospelta u Luksemburgu pronađenog 1966., datirana između 50. i 15. pr. Kr., prije pokoravanja Galije.⁴⁵ Osim galske opreme, sadrže rimsku amforu, ostatke *terrae sigillatae* i veći broj skupocjenog rimskog metalnog posuđa⁴⁶, dokaz koliko je rimska roba bila cijenjena. Još bolji primjer i uz to germanski je pronalazak ukopa rimskog vojnika iz mjesta Wederath iz groba 1344 koji sadržava rimski *gladius* mač, *pilum*, štit i kompletnu opremu rimskog auksilijarnog vojnika koji je poginuo služeći u rimskoj vojsci. Preko Rajne također postoje primjeri ukopa vojnika koji su možda proveli cijeli svoj vojni staž u rimskoj službi, da bi se vratili preko Rajne i tamo bili pokopani.⁴⁷

Odabiri Germana da služe u rimskoj vojsci nisu nevjerojatni, čak ni u toj relativno ranoj fazi rimske aktivnosti na Rajni. Štoviše, rimska politika je na to računala. Može se slobodno reći da uspješnost Rima leži u njihovoj integraciji osvojenih teritorija u okvire Carstva, jednako kao i u organizaciji njihove vojske koja je od Marijevih reforma⁴⁸ postala najorganiziranija i najučinkovitija vojna sila na europskom tlu, čiji je rezultat bilo konačno pretvaranje Republike u Carstvo zbog nastanka moćnih pojedinaca poput Cezara i Oktavijana. August je vojnu reformu odveo korak dalje modernizirajući je prilagođavajući se novoj situaciji i postojanju novih teritorija, a to je učinio uvodeći novi tip vojnika, *auxiliarius*, 'pomoćnik', koji bi nakon pune vojne službe bio nagrađivan građanskim pravom, a za vrijeme službe primao plaću koja je bila viša ili niža u odnosu na ulogu u postrojbi, ali generalno nešto manja od legionarske.⁴⁹⁵⁰

⁴⁵A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book.

⁴⁶P. S. Wells, *The barbarians speak: How the conquered peoples shaped Roman Europe*, (Princeton, 1999), str., 96.

⁴⁷Ibid., 120.

⁴⁸A. Goldsworthy, *Roman warfare*, (London, 2000), str. 96.

⁴⁹Organizacija auksilijarnih postrojbi je naslijedila *numere*, lokalne trupe naoružane autohtonim oružjima i u lošim formacijama vođeni od strane lokalnih zapovjednika, a pridruženi rimskim formacijama tada su služili za puno manju plaću.

⁵⁰A. Goldsworthy, *Roman warfare*, (London, 2000), str. 118.

Ovakav tip života je nesumnjivo privlačio mnoge, koji su već ionako Rim vidjeli kao snažnu i respektabilnu silu, a ovime im se omogućavao bolji život i iskustvo službe diljem Carstva. No, ne treba pretpostaviti da su auksilijarne trupe stupale u rimsku službu isključivo dobrovoljno, u nekim slučajevima su vladari osvojenih područja bili obavezni Rimu ustupiti vlastite ljude, nekada su oni sami pristupali rimskim postrojbama, vodeći sa sobom svoje ljude znajući da je u to vrijeme služba u auksilijarnim postrojbama donosila bitno bogatstvo i status.⁵¹

Auksilijarni vojnici su služili u jednakim postrojbama poput onih rimskih legionara, organizirani u kohorte i ale, kao pješaci ili konjanici, ali su njihove jedinice brojale svega 500 do 1000 vojnika i bili su nešto lakše naoružani primjerice manjim kopljima i lakšim ovalnim štitovima, čime su ih Rimljani oprezno držali pod kontrolom.⁵² Novija istraživanja pokazuju da je u fazi ranog Carstva broj auksilijarnih trupa bio otprilike jednak broju legionara.⁵³ Njihova prednost je bila toliko u brojnosti i dostupnosti, koliko i u vještinama koje su imali, a koje sami legionari nisu poznavali ili im bili skloni, pogotovo bacanju projektila ili streljaštvu.

⁵¹P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 145.

⁵²*Cambridge History of Greek and Roman Warfare* Vol. 2, „Rome from Late Republic to Late Empire“, (Cambridge, 2008), str. 61.

⁵³M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 20.

4. Preko Rajne

U vrijeme rimske prisutnosti na Rajni tijekom kasnog 1. st. pr. Kr. i prvih godina nove ere, Rim je brojao oko 150.000 vojnika raspoređenih po oko 28 legija. Na Rajni nakon postavljanja prvih baza na istočnoj strani bilo ih je šest, oko 36.000 vojnika.⁵⁴ Poslije pokretanja velike izgradnje baza na Rajni, August se 13. god. pr. Kr. povukao u Rim, ostavivši Druza, poznatijeg kao *Germanicus*, u kontroli šest legija i velikog broja auksilijarnih trupa kojima je kontrolirao i upravljao trima galskim provincijama i spomenutim vojnim graničnim zonama uz Rajnu.⁵⁵

Druz je bio Augustov posinak, sin Livije, brat budućeg cara Tiberija, a otac cara Klaudija i kasnijeg generala Germanika koji će posjetiti mjesto Teutoburške bitke u 13. godini, Druz je bio veoma popularan diljem Carstva s razlogom, a Augustovo povjerenje koje mu je car ukazao se isplatilo jer je Druz vodio izvrsne pothvate u Germaniji, između 12. i 9. god. pr. Kr. porazivši mnoga plemena poput Sugambra, Usipećana, Herušćana i Markomana.⁵⁶ Porazom Sugambra i Usipećana, prešao je Rajnu u unutarnji teritorij Germanije, neslužbeno označivši početak dvadeset-osmo godišnjih rimskih operacija preko Rajne koje će uslijediti. Umjesto da stane tamo, Druz je 9. god. pr. Kr. poveo legije sve do rijeke Weser(*Visurgis*)⁵⁷, otišavši kamo nijedan general prije njega nije, a upravo to mu je donijelo najveću slavu. Ovakav pothvat je bio još jedan rimski izraz moći i mogućnosti, nešto što je Cezar primjerice učinio svojim prelaskom Rajne ili odlaskom u Britaniju, ali u tom trenutku isto tako nije imao previše strateške koristi. Čak suprotno, uznemireni Germani su se brzo organizirali u vojsku i napadali Druza tijekom njegova povratka na Rajnu. Dion Kasije piše o događaju koji je umalo završio poput Varova poraza: *Neprijatelji su ga napadali sa svih strana iz zasjede i jednom kada su ga opkolili u uskom prolazu, umalo su uništili njegovu vojsku*, ali Druz

⁵⁴D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 18.

⁵⁵M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 11.

⁵⁶CAH, Vol. X, str. 180-181.

⁵⁷CAH, Vol. X, str. 98.

se uspio izvući zajedno sa svojom vojskom zahvaljujući plemenu sada saveznih Frizija koji su doskočili u pomoć.⁵⁸

Još jedan takav napad na Druza se dogodio nešto kasnije, kada je ponovno marširao na Weser i otišao sve do Elbe, provodeći tamo nekoliko mjeseci. Pokušao je smiriti pobunjena plemena, ali plan mu je propao zbog manjka zaliha, problema koji je srž problematike osvajanja ove provincije, te se Druz morao vratiti.⁵⁹ Na povratku su sami Heruščani organizirali zasjedu koristeći sličnu strategiju poput one protiv Vara manje od dvadeset godina kasnije. Germanija je bila puno opasnija od Galije i takvi marševi u unutrašnjost su uvijek bili riskantni, bez obzira na brojnost vojske. Manjak zaliha, nepristupačan i nepoznat teren i mogućnost neprijateljskih zasjeda nisu mjesta na kojima se velika vojska može dobro organizirati ili uopće dobro kretati, a kako je Arminije kasnije saznao, možda i putem upravo ovog događaja, rimska vojska bez svojih formacija i organizacije nije opasan protivnik, pogotovo na nepoznatu teritoriju.

Druzova slava je rasla, u Rimu je imao reputaciju heroja, a Rim je jačao na Rajni i u konačnici, Carstvo se krenulo širiti dublje u samu Germaniju; brzo nakon Augustova odlaska počela je izgradnja na istočnoj strani Rajne. Flor piše o tome kako je Druz izgradio utvrde na rijekama Meuse, Elbi i Weser, raspored koji povjesničar Rainer Wiegels smatra geografski apsurdnim,⁶⁰ a čini se apsurdan i strateški, budući da znamo koliko je teško bilo uspješno kontrolirati ta područja, posebno s obzirom na tako velike pretpostavljene udaljenosti između njih i manjka komunikacija. Umjesto toga, poznati su nam arheološki ostaci dva logora na istočnoj strani čija se izgradnja pripisuje Druzu, jedan od njih je vojni logor u njemačkom gradu Oberadenu na rijeci Lippi, izgrađen u periodu između vremena Druzova povratka s rijeke Weser 11. god. pr. Kr. i 8.-7. god. pr. Kr.⁶¹, datiran od ostataka drveta iz dijelova baze.⁶² Datum izgradnje logora poklapa se s njegovom namjenom da posluži kao zimovalište legionara na Lippi nakon njihova

⁵⁸Dio LIV, XXXII, A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book.

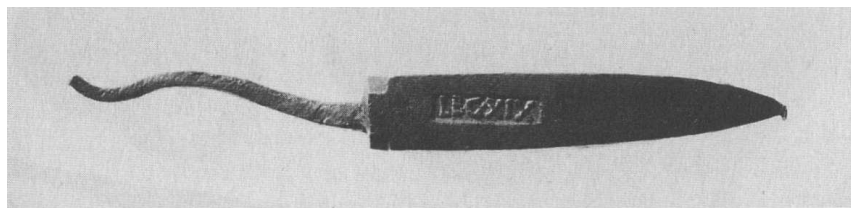
⁶⁰D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 20.

⁶¹B. Tremel, *Ausgrabungen am Nordtor des Römerlagers Bergkamen-Oberaden*, Archäologie in Westfalen-Lippe 2010, 2015, str. 76-78.

⁶²R. Asskamp, *Aufmarsch an der Lippe: Römische Militärlager im rechtsrheinischen Germanien*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, 2009, str. 178.

povratka s rijeke Weser nešto sjevernije. Iskopavanja u Oberadenu su otkrila postojanje velikog zapovjedničkog kompleksa smještenog u centru baze, moguće kao Druzova rezidencija.⁶³

Ranijim pothvatima Druza i Tiberija iz 15. god. pr. Kr. još za vrijeme Augustove prisutnosti na Rajni pripisuju se i dva dokumentirana nalazišta rimske vojne baze u Dangstettenu na gornjoj Rajni iskopavana 1960. i onaj na nalazištu Dottenbichl blizu Oberammergaua u bavarskim Alpama, ostatak Druzova prelaska kroz centralni alpski prolaz u južnu Bavarsku.⁶⁴ U Dottenbichlu su pronađeni nalazi stotina komada rimske vojne opreme, datirani oko 15. god. pr. Kr., a od posebnog značaja za ovu temu su tri katapultne streliceoznačene žigom XIX. legije⁶⁵ (slika 1), koje potvrđuju prisutnost jedne od kasnijih Varovih uništenih legija na tom prostoru. Devetnaesta je prije službe pod Varom bila bazirana u Dangstettenu, a od nalaza bi trebalo izdvojiti brončanu pločicu s natpisom iste.⁶⁶

Slika 1. Tri ovakve katapultne strelice pronađene kod Dottenbichla u Njemačkoj označene su žigom XIX. legije

Određen strateški raspored izgradnje utvrda na Rajni i dalje od Rajne od Augusta, preko Druza, Tiberija i kasnije je, logično, imao i zadatak da omogući učinkovit transport dobara brojnim legionarima, što je kasnije dovelo do nastanka prave trgovine i središta razmjene dobara, pod kojom su i civilni i ratnički dijelovi germanskog društva dolazili u doticaj s rimskom robom. Logori na Rajni poput onih u Xantenu (*Vetera*) i Mainzu (*Mogontiacum*) poslužili su kao ishodišne točke planiranih prodora u unutrašnjost koji

⁶³Ibid., str. 178.

⁶⁴P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 170.

⁶⁵H. U. Nuber, *P. Quinctilius Varus siegte...: als legatus Augusti in Süddeutschland, 2000 Jahre Varusschlacht*, Vol. „Imperium“, 2009, str. 108.

⁶⁶Ibid., str. 109.

su započeli s Druzom, koji se u svoju kampanju na Weser 12. god. pr. Kr. , pa na rijeku Lippe zaputio upravo iz Vetere, kao i nešto kasnije general Var pod prividno drugačijim okolnostima, o čemu će još biti riječi. Ali što s germanskom unutrašnjosti tijekom ranog rimskog prisustva u Germaniji?

U vrijeme Druza, počela je izgradnja na Lippi, kojom se trebala dobrima opskrbiti germanska unutrašnjost i proširiti rimski utjecaj. Spomenut i izdvojen iz konteksta je već pronađen vojni logor u Oberadenu na Lippi zbog svoje zanimljivosti i istraženosti, ali on nije ni približno jedini. Druz je na Lippi izgradio nekolicinu logora koji su se u unutrašnjost Germanije pružali od zapada prema istoku duboko u germanski teritorij po dužini od 200 km⁶⁷, zaključivši da se radi o idealnoj ruti i rješenju za brz transport ljudi i dobara plovidbom čemu je služila *Classis Germanica*⁶⁸, koja se pokazala kao isplativo i učinkovito rješenje. Od serije logora na Lippi, arheološki istraženo i poznato ih nam je pet, s izuzetkom Halterna nijedan po svom nekadašnjem rimskom imenu – Holsternhausen, Haltern (*Aliso*), Beckinghausen, Oberaden i Anreppen.⁶⁹ Ovdje je Rim čvrsto stajao i po nekim autorima, nastojao održati stvoreni *status quo*, a po drugima se pripremao za veliku invaziju do Elbe, odnosno barem do rijeke Weser. Ovo je pitanje koje se tiče i Varove uloge u Germaniji.

Uskoro su odnosi između Rimljana i Germana poprimili novu dimenziju: onu mira i prosperiteta. Opisana rimska politika integracije i trgovine je doista uspijevala i takvo se stanje zadržalo sve do 9. god. Flor navodi: *U Germaniji je, rječju, zavladao takav mir da se činilo kako su se ljudi promijenili, kako je to druga zemlja, kako je i samo podneblje postalo nježnije i blaže od uobičajenog.*⁷⁰ Naravno, ovaj pomalo pretjeran opis teško postignutog stanja bio je daleko od svakodnevnice u kišnoj, teško prohodnoj Germaniji gdje su se stacionirani rimski legionari svakodnevno susretali s podčinjenom germanskom populacijom, ali generalna smisao i poruka ovog opisa Flora leži u stabilnosti i prosperitetu stanja koji je Rim održavao na sjeveru neko vrijeme. Možda bi ga bilo bolje usporediti s onim ponešto realnijim opisom koji nam je ostavio Dion

⁶⁷D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 18.

⁶⁸C. Schäfer, *Alte und neue Wege: Die Erschliessung Germaniens für die römische Logistik*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, 2009, str. 203.

⁶⁹D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 18.

⁷⁰FlorXXX.

Kasije: *Barbari su se prilagođavali rimskim običajima, trgovini i mirnim okupljanjima. Nikako nisu, međutim, zaboravili svoje manire, prijašnji život nezavisnosti ili moć oružja.*⁷¹

Smrću Druza 9. god. pr. Kr. tijekom njegova povratka s Elbe se ta slika donekle rasplinula u Rimu koji je izgubio svog heroja, ali stanje se realno nije mnogo promijenilo na sjeveru sve do 9. god. ili barem do Tiberijevih velikih kampanja do Elbe 4.-5. god. Od izvora saznajemo da je Druz kraj svoje kampanje u toj sezoni dočekaao na Elbi i pri povratku na zapad u mjesecu rujnu pao s konja i umro od gangrene prije nego li se uspio vratiti na Rajnu, priča popraćena popularnom legendom o proročanstvu koju prenosi Dion Kasije.⁷² Kontrolu nad provincijom je 8. god. pr. Kr. preuzeo Tiberije, njegov brat i kasniji rimski car koji se ispočetka nije zadugo zadržao u Germaniji, nego se umjesto toga pod nejasnim okolnostima povukao na otok Rod, prije svog ponovnog povratka u Germaniju 4. god.

U međuvremenu, 6. god. pr. Kr. August postavlja na čelo Germanije Lucija Domicija Ahenobarba, djeda budućeg cara Nerona. Pod kontrolom Ahenobarba, nastavljena je gradnja s istočne strane Rajne započeta s Druzom, ali je i rasplamsana je mržnja prema Rimu od strane Germana, posebno moćnog plemena Heruščana koje je Ahenobarb izazvao prešavši rijeku Elbu.⁷³ Kao slabiji vojni zapovjednik, Ahenobarb se nije dobro nosio s iskusnim heruščanskim ratnicima, ali čini se da je uspio uspostaviti dobre odnose s barem jednim dijelom tog plemena, čiji su članovi ostali uz Rim sve do poraza u Teutoburškoj šumi, poput Segesta koji je bezuspješno upozorio Vara na mogućnost Arminijeve izdaje. August poziva Ahenobarba natrag u Rim, a na njegovo mjesto dolazi iskusniji vojni zapovjednik Marko Vinicije, *blage naravi i uglađene rječitosti*⁷⁴, a zanimljivo je spomenuti da je Velej Paterkul upravo njemu posvetio svoje *Histories*. Nakon šest godina, Tiberije ponovno dolazi u Germaniju.

⁷¹Dio LVI, XVIII.

⁷²Dio LV, I-II.

⁷³Dio, LV, X.

⁷⁴Tac. Ann. VI, 15.

O Tiberiju u Germaniji ponešto saznajemo od Veleja Paterkula koji je i sam služio kao legionar u rimskoj vojsci u Germaniji kao prefekt konjice, a čiji su opisi Tiberija i stanja u Germaniji smatrani nepristranim od strane većine povjesničara, iako ga na osobnoj razini veoma idealizira.⁷⁵ On opisuje Tiberijev tretman Germana vrlo oštrim, a zaključna slika koju daje o Germaniji je ta da se radi o već pokorenoj i obuzdanoj provinciji, govoreći pritom o Germanima iz prostora između Rajne i Elbe. Unatoč neumjerenom opisu stvarnog stanja, Tiberije doista jest izveo niz izvrsnih pothvata u Germaniji čija je popularnost mogla dovesti do ove krive slike toga što se doista događalo među Germanima koji su pamtili sve rimske prodore i trud koji je bio potreban da se opisano stanje održi.

Kada je Tiberije 6. god. odstupio sa svoje dužnosti i Germaniju proglasio pacificiranom oslobodivši mjesto Varu, nitko nije slutio na što će Germani postati spremni jednom kad im se prilika ukazala, koju su vidjeli u mladom rimskom vođi auksilijarnih germanskih trupa - Arminiju, plemiću heruščanskog porijekla odgojenom u Rimu koji je uživao povjerenje visokih rimskih dužnosnika, uključujući i samog Vara. Do 6. god. Germani su bili potlačeni ili je Rim s njima bio u mirovnom sporazumu, čemu su izuzetak bili jedino Markomani, potpuno zasebna tema koju će se ukratko spominjati jedino u kontekstu glavnog događaja koji se obrađuje, no vrijedno je spomenuti da se radilo o vrlo jakom plemenskog savezu s kojima se Rim nije uspio obračunati zbog odvrćanja pažnje od Markomana koji je Rimu prouzročio prvo ustanak u Panoniji u vrijeme kada su trebali ratovati s njima i zatim poraz u Teutoburškoj šumi. Pod tim okolnostima, Markomani su ostavljeni po strani što je dovelo do njihova jačanja tijekom skoro dva stoljeća, poslije dovodeći Rim do Markomanskih ratova u 2. st.

Prije nego što se dotakne teme samog Vara, kako njegove karijere i osobnosti, tako i njegove politike u Germaniji, potrebno je najprije opisati stanje kakvo je prilikom njegova dolaska vladalo u Germaniji između Rimljana i domaće populacije, a koje je bilo daleko bolje od onoga kakvo je bilo prije Druza i kakvo je ostalo nakon Vara.

⁷⁵Vell. II, CIV.

Uspostavljanjem baza na Lippi, stvorio se dotok dobara od Rajne do istoka Germanije. Arheološkim ostacima i analizama je potvrđeno u više navrata kroz razna nalazišta da je u periodu prije 9. god. vladalo obilje i izuzetna dostupnost robe. Potreba da se hranom i ostalim potrepštinama opskrbe legionari dovela je do cijelog niza profesija koje su svoje mjesto našle na Rajni i na Lippi. Primjerice u slučaju Oberadena na Lippi, riječ je bila o broju od standardnih 5000 čak do 10.000 legionara⁷⁶ kojima su trebali hrana, piće, odjeća, plaća i zabava, stoga ne čudi da su vojni logori bili centri za majstore raznih zanata i okupljališta ljudi raznih profila iz cijelog carstva. Dosta toga je dolazilo s rijeke, ali ono što nije se moralo proizvesti. Tome su svjedoci ostaci cijelih zanatskih četvrti, zajedno s mnoštvom pronađenog materijala.⁷⁷

Na obali Lippe hrane je bilo u izobilju, sve što je bilo dostupno na Tiberu po jednakim cijenama je bilo dostupno i tamo, a obilje robe i njezine dostupnosti potvrđuju ostaci brojnih amfora raznih sadržaja koje se nisu reciklirale i koje su poput Monte Testaccija u Rimu slagane u germanskim lukama.⁷⁸ U ovo stanje obilja trgovinom su bili uključeni i Germani, za koje je teško reći u koliko su bliskim odnosima bili s Rimljanima, ali dokaza za redovitu razmjenu dobara u Germaniji ne nedostaje, a vrijedno je sažeto istaknuti pronalazak i važnost utvrđenog germansko-rimskog trgovišta Waldgrimes u unutrašnjosti germanskog teritorija u današnjoj saveznoj republici Hesse, lociranog između rijeka Dunava i Lippe – dokaz o tome koliko je dotok i potreba za rimskom robom prodrli u ono što je zapravo još uvijek bio germanski svijet.⁷⁹ Waldgrimes je iskopavan tijekom 90-ih, a iza istraživanja je ostala izvrsno dokumentirana građa za dokaz razmjene kako osnovne, tako i luksuzne robe.

⁷⁶D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 22.

⁷⁷D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 22.

⁷⁸Ibid., str. 22.

⁷⁹H. Derks, *Neue Heimat Germanien, 2000 Jahre Varusschlacht*, Vol. „Konflikt“, 2009, str. 45-47.

5. Publius Quinctilius Varus

Nesumnjivo, Var je nakon poraza u Teutoburškoj šumi postao jedna od najneslavnijih figura rimske povijesti, a rimski su povjesničari posebno kritizirali njegov neuspjeh, kriveći Varovu neopreznost i odbijanje da se prilagodi stanju kakvo je tada vladalo u Germaniji. Var je 6. god. postavljen kao *legatus Augusti pro praetore* Germanije, kao 55-godišnjak s izvrsnom karijerom i iskustvom iza sebe, te zaslužnim povjerenjem cara.

Pripadajući gensu *Quinctilia*, Var je rodom bio patricij iz veoma stare rimske obitelji s dugom tradicijom javne službe u Republici. Po Rimu se govorilo da su Kvinktiliji potjecali još od doba Romula, tvrdnja koja nije mogla postati predmet javne debate u vrijeme kada se status utjecajnih Rimljana rijetko osporavao, a dokazi za suprotno bili nepostojeći. Usprkos ovom trendu arisotkracije da porijeklo proteže do legendarnih rimskih početaka i čak Troje, znamo da su Kvinktiliji u Rim ipak došli u vrijeme kralja Tulija Hostilija.⁸⁰

Unatoč Varovom skoro besprijekornom porijeklu, mrlju na njegovom imenu ostavio je njegov otac koji se u vrijeme građanskog rata opredijelio svrstati na stranu Pompeja, izolirajući vlastitu obitelj iz privilegiranih društvenih krugova Rima nakon pobjede Cezara.⁸¹ Nakon što je rat za njihovu stranu izgubljen, Sekst Kvinktilije oduzima svoj život, ostavljajući četverogodišnjeg Publija moguće u skrbništvo Kvinktilija Kremonjana⁸², malo poznata jedino kao vlasnika vile u Tivoliju kod Rima koju su posjećivali Vergilije i Horacije, koji je spominje u svojoj pjesmi *Quintiliolum*.⁸³ Moguće je da je i sam Publije Var odrastao u ovakvoj okolini s obzirom na napredovanje u rimskom društvu kroz koje je prošao kao mladić vjerojatno putem stalnog doticaja s visokim rimskim društvom kojemu je pripadao i sam Kvinktilije Kremonjanin.

⁸⁰H. Beck, *Die Macht des Anfangs*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, 2009, str. 27.

⁸¹Ibid.

⁸²Lat. *Quinctilius Cremonensis*.

⁸³Z. Mari, *Ausblick auf Rom*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, 2009, str. 52.

Tijekom svoje mladosti, Var se uspio uzdići do društvenog kruga samog cara Augusta i rimske politike unatoč obiteljskoj pozadini, te se i sam odlučio na *cursus honorum* poput svojih predaka. August je prilagodio novu situaciju u Rimu novim prilikama. Tijekom građanskog rata, propale su mnoge veoma stare obitelji, a neke nove su se uspele, a August je nastojao donekle rekonstruirati republikansku političku dinamiku.⁸⁴ 21. god. pr. Kr. Var je obnašao je dužnost kvestora poput svog oca, odlazeći s Augustom na istok Carstva na pregovore s Partima koji su u tom trenutku bili trn u oku Rimljanima čemu je doprinio i neslavan poraz kod Kare 53. god. pr. Kr. Nejasno je koju ulogu imao Var u ovim uspješnim pothvatima i koje je uspjehe postigao kasnijih godina, ali po svemu sudeći car je bio vrlo zadovoljan - već 13. god. pr. Kr. Var se zajedno s Tiberijem uspinje na rangkonzula. U knjizi *Der Sturz des römischen Adlers*, autor piše *samo car je imao više vlasti u carstvu. Kada je August ponovno napustio Rim i otišao u Galiju obnoviti red, sudbina carstva je počivala na ramenima dvojice mladih političara.*⁸⁵

Čini se da se Var nastojao još čvršće približiti samom vrhu rimskog društva, učvršćujući svoj položaj planiranim brakovima, pa se tako oženio s Vipsanijom, koja je bila kćer Augustova prijatelja Agripe. Nakon braka s Vipsanijom i njezine prerane smrti, oženio se Klaudijom, kćeri Augustove nećakinje. Njegova vlastita sestra je pak bila oženjena za Asprenu, jako dobrog careva prijatelja.⁸⁶ Var se time uspješno utkao u sam politički vrh Rima, ali priroda njegove funkcije ga tamo nije dugo zadržala jer je 8.-7. god. pr. Kr. postao prokonzul Afrike. O ovom kratkotrajnom periodu Varova života i karijere danas ne bismo ni znali da nije kovanog novca s Varovim likom i natpisom pronađenog u Achulli i Hadriamentu u Prokonzularnoj Africi.⁸⁷

Okolnosti pod kojima je Var poslan u Afriku i način na koji je njome upravljao su posve nepoznate. Radilo se o vrlo bogatom dijelu Carstva s bogatstvima koja su čekala da ih netko preuzme. *Africa Proconsularis* je prije Augusta bila pod direktnom kontrolom Senata i rimskog naroda skoro pet stotina godina, ali sada se politika

⁸⁴H. Beck, *Die Macht des Anfangs*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, 2009, str. 28.

⁸⁵D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 30.

⁸⁶A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book.

⁸⁷2000 Jahre Varusschlacht, Katalog: 6.10, Vol. „Imperium“, 2009.

promijenila i August je počeo stvarati plodno tlo za razvoj monarhije, oslabljujući fundamentalnu instituciju Republike. Odlučio je pod takvim okolnostima poslati Vara. Koliko se može smatrati da je August ovime Varu učinio osobnu uslugu je nemoguće nagađati, ali Var je smatran Augustovim prijateljem i dijelom njegova užeg kruga, pa je time vjerojatno ujedno jasno poslana poruka o carevoj velikodušnosti onima koji su mu odani. O carevoj mudroj političkoj strategiji dosta govori i činjenica da je prije Vara tamo bio stacioniran Gaj Sencije Saturnin, član stare senatorske obitelji i ujedno odan Augustu, a njegovim postavljenjem August je zadovoljio i Senat i svoj vlastiti plan njegova slabljenja.

Sjeverna Afrika, mjesto kojim je nekoć dominirala civilizacija Kartage tada je bilo pitom pustinjski krajolik s bogatim rimskim vilama i bez barbara koji bi takvom stanju prijetili. Rim je dominirao Europom i obalama sjeverne Afrike, a na jugu je bila pustinja koju su Rimljani bezuspješno pokušavali pokoriti, što dokazuje pronalazak rimskih kola usred suptropske džungle centralne Afrike, čiji je kontekst ostao nepoznanica.⁸⁸ Kakva god je uloga Vara bila za vrijeme kratkotrajnog boravka u Africi, čini se da njezina zanimljivost kao i njezina važnost prestaje s njezinom političkom ulogom.

Pisani izvori za Rim na prijelazu stoljeća od oko 6. god. pr. Kr. do 5. god. nisu obilni, no o Varovoj ulozi u Siriji se ipak zna puno više nego o njemu kao prokonzulu Afrike. Sirija je bila augustovska provincija, gdje je Var 6. god. pr. Kr. poslan kao legat sa zadatkom da se nosi s vrlo osjetljivim diplomatskim odnosima između nekolicine kraljevstava poput Judeje na njezinom području i gradovima.⁸⁹ No nije samo unutrašnjost provincije Sirije zahtijevala oprez, već i teritorij izvan nje, gdje su se nalazili mrski Parti koje je trebalo držati pod nadzorom. Ovdje je Var pokazao svoju sposobnost, iako Velej Paterkul, Varov suvremenik, o njemu ne piše s posebnim poštovanjem, sugerirajući na njegovu navodnu korumpiranost i pohlepu riječima: *slab pak preziratelj novca, kao što je pokazala Sirija, kojoj je bio na čelu i koju je, ušavši u nju kao siromah, napustio siromašnu kao bogataš*.⁹⁰

⁸⁸D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 31.

⁸⁹P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 82.

⁹⁰Vell. II, CXVII.

Josip Flavije (37.-100. god.) o Varu piše s većom naklonošću, opisujući njegovu spretnost u vođenju provincije u krucijalnom trenutku njezine povijesti, kako diplomatski, tako i vojno, a navodi razne primjere od kojih je najbitnije istaknuti Varovo nošenje s nemirom nakon smrti Heroda 4. god. pr. Kr. koja je dovela Judeju do pobune nakon što se Arhelaj proglasio Herodovim nasljednikom.⁹¹ Poznat je Varov nemilosrdan tretman pobunjenika kada je spalio stotine sela, a 30.000 pobunjenika je prodano u roblje i 2000 razapeto.⁹² No ono u čemu se Var doista istaknuo i stekao poštovanje pred Augustom je vodstvo dvaju legija u obrani Galileje, koje je dodatno podupro s četiri konjaničke postrojbe, pamteći Krasov poraz koji je takva formacija mogla spasiti kada se našao u škripcu kao Var upravo tada između Galileje i Emausa.⁹³ Kako bi se izvukao iz te situacije, odjednom je odlučio napasti Emaus, kao izgovor koristeći njihovu nelojalnost Rimu u prošlosti kada su ih napali iz zasjede. Time je osigurao legijama siguran bok i ujedno se riješio potencijalnih protivnika. Pokazao je umjerenost i smionost ostavljajući jednu legiju u obranu Jeruzalema umjesto da povede sve tri, pazeći na sigurnost stanovništva i vojnika. Tijekom pobune u Jeruzalemu, gradove koji se nisu suprotstavili Rimu je ostavio na miru na vlastitu odgovornost, a svoje arapske saveznike poznate po pljačkama je iz Jeruzalema udaljio.⁹⁴

Diplomatski i vojno, Var se u Siriji pokazao kao dobar legat koji je imao u vidu širu sliku zbivanja, pokušavajući balansirati nužnost brutalnosti s rizikom izbjegavanja prevencije novih pobuna, dovodeći stanovništvo u određen suživot s Rimom pod takvim okolnostima. Pokazao je kulturnu svjesnost prema različitosti istoka, imajući u vidu dugoročan plan Rima za to područje. Pokazao je određen oprez i poznavanje dobre i izbjegavanje loše strategije, stoga nije čudo da je stekao i Augustovo povjerenje, koji mu je povjerio Germaniju, područje gdje je upravo ta šira slika, kulturna svjesnost i balans bio od krajnje važnosti.

⁹¹D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 34.

⁹²A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book.

⁹³Ibid., str. 64.

⁹⁴Ibid.

Kada je onda Var *postorazudan i nadut*⁹⁵ kakvim ga opisuje Flor ili naivan i vojno nekompetentan kakvim ga je smatrao Dion Kasije? Teško je reći koliko su ovi rimski pisci bili objektivni nakon što se Varovim legijama dogodilo u Germaniji i kako su ovakve Varove karakteristike mogle promaknuti Augustu, no i Velej Paterkul, njegov suvremenik i osoba koja ga je možda osobno poznavala do neke mjere ga uzastopce kritizira, a najživopisniju sliku Vara ostavlja sljedećim citatom: *smirena ponašanja i prilično troma duha i tijela, navikao više na dokolicu u taboru nego na službu u ratu.*

⁹⁶Objektivnost njegova najoštrijeg kritičara se sve češće dovodi u pitanje zbog prirode njegova odnosa sa Sejanom, ambicioznim zapovjednikom pretorijanske straže u kojega je Tiberije imao beskrajno pouzdanje i koji se u vrijeme Tiberija svojevremeno držao na samom vrhu Rima, *de facto* upravljajući carstvom u Tiberijevu odsustvu. Čini se da je Paterkul bio prijatelj sa Sejanom kojeg i idealizira u *Povijesti Rima*.⁹⁷ Sejan je dao pogubiti Varovu udovicu Klaudiju 26. god. zbog sumnjive optužbe za izdaju, a njegovog sina dao smaknuti već godinu nakon toga, time zatirući liniju Kvinktilijana, događaji koji sugeriraju na postojanje osobne osvete protiv Kvinktilijana. Nakon što je 31. god. Sejan prepoznat kao urotnik i smaknut zajedno s učesnicima u planu da se Tiberije svrgne s vlasti, *Povijest Rima* Veleja Paterkula, kao i njegovo ime upravo zbog toga nestaju iz povijesnih zapisa do 16. st.

⁹⁵*Flor*, XXX.

⁹⁶*Vell.* CXVI.

⁹⁷*Vell.* II, CXXVII.

6. Arminije

Životni put Arminija, odnosno Hermanna kako je postao poznat u modernoj njemačkoj tradiciji i njegovi uspjesi odupiranja Rimu postali su dijelom brojnih njemačkih umjetničkih djela, a njegov lik je korišten kao simbol nacionalne svijesti i njemačkog jedinstva tijekom prethodnih stoljeća. No rimskim autorima Arminije je bio poznatiji kao germanski izdajnik koji se usprkos uspinjanju na visok položaj rimskog društva u kojemu je odgojen okrenuo protiv njega porazivši tri Varove legije u Teutoburškoj bitci u prevratu koji je bio rezultat pomnog planiranja i neočekivanog razvoja događaja kojega Rim uopće nije bio svjestan do trenutka do kada se dogodio.

Arminiju nisu pripisivane toliko loše osobine kao što su Varu za neuspjeh u Germaniji, njegova iznimna sposobnost, neupitna karizma i dvostruka strategija su iznenadile Rimljane i nije bilo sumnje da se radilo o sposobnom i opasnom protivniku koji je uspio okupiti mnoštvo Germana kako bi izveo težak udarac za Rim. Velej Paterkul pozitivno piše o Arminiju, navodeći *mladić plemenita porijekla, snažne ruke i oštra duha, po ponašanju daleko iznad barbarina, imenom Arminije*⁹⁸ Kao 27-godišnjak, Arminije se okrenuo protiv Rima, ali njegovi uspjesi nisu završili tamo. Za vrijeme svog života uspio se obraniti od Germanika (Druzova sina, 15. god. pr. Kr. – 19. god.) i poraziti Marobodua, kralja germanskih Markomana.⁹⁹

Mnogi detalji iz Arminijeva života su nepoznati i očekivano, fokusiraju se na njegove glavne pothvate, ali ono što je poznato je o samom Arminiju i njegovoj karijeri je našlo svoje mjesto u rimskoj povijesti i uzastopce je potvrđivano putem nekoliko izvora. U Analima, Tacit piše da je Arminijeva dob godine 19. god. bila 37 godina, što njegovo rođenje smješta u 19. god. pr. Kr., a dob kada se dogodila *clades Variana* na 27 godina.¹⁰⁰ No, ne slažu se sve interpretacije Tacitova navoda s time i smatra se da je jednako tako Arminije mogao biti rođen između 18. i 16. god. pr. Kr.¹⁰¹ U oba slučaja se njegovo rođenje smješta oko godine Lolijeva poraza i početka rimskih intervencija u

⁹⁸Vell. II, CXVI; P. Kehne, *Der historische Arminius und die Varusschlacht aus cheruskischer Perspektive, 2000 Jahre Varusschlacht*, Vol. „Mythos“, 2009, str. 104.

⁹⁹P. Kehne, *König Marobod*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Mythos“, 2009, str. 120.

¹⁰⁰Tac. Ann. II, LXXXVIII.

¹⁰¹P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 123.

Germaniji. Kao nasljednik plemena Heruščana, sedmogodišnji dječak je zajedno sa svojim bratom odveden u Rim kao talac 12. god. pr. Kr, nakon što su njegov otac Segimer i ujak Ingviomer odjeveni u uniforme rimskih centuriona napali rimske sakupljače poreza.¹⁰² Rim je ovako na neko vrijeme prisilio Heruščane na sporazum, nadajući se da će dječaci odgojeni u Rimu kao Rimljani jednog dana voditi Heruščane gledajući na Rim kao na saveznika umjesto da nastave stvarati probleme koji su sprječavali Rim od napredovanja u Germaniji. U Rimu, dječaci su dobili rimska imena, *Arminius* i *Flavus*, a dobili su i izvrsno obrazovanje, kao i simpatije prema caru i carstvu. Porijeklo Arminijeva imena tražilo se u njegovu germanskom originalu, ali pretpostavke njegova originalnog značenja nisu donijele previše konkretnih podataka, tako da je moglo biti latinizirano germansko ime, ali ne nužno. Riječi *erman* ili *ermen* u germanskom jeziku se mogu ugrubo prevesti kao 'eminentan', što ne bi bilo toliko neobično s obzirom na Arminijevo porijeklo, no ovo ostaje na pretpostavkama.¹⁰³ Ponovna germanizacija iz 16. stoljeća u *Hermann* nema poveznica s mogućim germanskim originalom.¹⁰⁴

U Rimu, Arminije je 4. god. dobio građansko pravo, jednu od najvećih počasti koje je Rim mogao ukazati jednom Germanu. Za pretpostaviti je da je tijekom svog života i obrazovanja u Rimu Arminije postao nalik pravom Rimljaninu u svakom pogledu. O njegovom bratu Flavu se ne zna ništa u ovom periodu njihova života¹⁰⁵, no kako su tijekom Augustove vlasti auksilijarne jedinice koje su pratile legije kao pomoćne postrojbe bile vođene od strane plemenskih vođa odnosno visoko rangiranih plemenskih pripadnika, moguće je da je kao i Arminije, Flav naslijedio ovu ulogu. Zašto se Arminije odlučio na vojni put postoje brojni razlozi navedeni ranije u opisu auksilijarnih vojnika; status, plaća i mogućnost napredovanja kao jedni od brojnih, ne treba ni zanemariti njegovu naslijeđenu ulogu kao nasljednika heruščanskog vođe. Tamo se istaknuo i stekao je status viteza, pod rimskim obilježjima vodeći germanske, vjerojatno heruščanske auksilijarne trupe diljem Carstva. Arminijevo plemićko porijeklo je poboljšalo njegov utjecaj nad trupama i nad germanskim plemenima, a

¹⁰²D. Husemann, *Der Sturz des Römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 41

¹⁰³A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book.

¹⁰⁴P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 123.

¹⁰⁵O Flavu Tacit govori kasnije, kad je došao u bitku na strani Germanika.

njegovo iskustvo zapovjednika mu je sigurno pomoglo u razumijevanju rimskih vojnih taktika kojima je bio izložen za vrijeme svoje službe prije odlaska u Germaniju u službu pod generalom Varom.

Njegov položaj auskilijskog zapovjednika u 6. god. odvodi Arminija u provincije Panoniju i Dalmaciju¹⁰⁶, gdje je Tiberije uz pomoć Sencija Saturnina vodio rimsku vojsku sastavljenu od čak 12 legija kako bi zaustavio pobunu lokalnih plemena koji su iznenada napali Rim u isto vrijeme kada se Tiberije htio obračunati Maroboduom od Markomana. U Panoniji, Arminije je možda služio s Velejom Paterkulom, autorom *Povijesti Rima*, koji se na istom ratištu nalazio kao zapovjednik konjice.¹⁰⁷ Zanimljiva zapažanja o Arminijevom iskustvu rimskog zapovjednika i njegovim opažanjima koja su mu kasnije mogla poslužiti kao podloga za vlastitu pobunu protiv Rima, donosi Peter S. Wells u *The Battle That Stopped Rome*.

Autor iznosi da je Arminije od svoje službe u Panoniji mogao primijetiti dvije vrlo važne stvari. Prvo, da su rimske snage na bojištu bile pretjerano raširene, čineći se disfunkcionalnima. Drugo, vođe rimskih auxilijarnih postrojbi su promatrajući rimsku taktiku i disciplinu, bile u mogućnosti uspoređivati se s legionarima.¹⁰⁸ Arminije se možda borio i u bitci kod Sirmija, autor nadalje teoretizira, krajoliku koji naziva neobično nalik na krajolik kod mjesta Kalkriese gdje se dogodila Teutoburška bitka, ističući močvare i uske prolaze koje su lokalne snage iskoristile i skoro porazile legionare prilikom njihova kampiranja.¹⁰⁹ Ovim događajima treba dodati i ranije spomenute herušćanske zasjede Druza prilikom njegova marša na Weser, događaje o kojima je Arminije vrlo vjerojatno bio informiran prilikom njegova povratka u Germaniju i planiranja zasjede Varovih legija. Svjesnosti Arminija o rimskim slabostima nije nedostajalo.

Kada je Arminijev otac Segimer umro 7. god.¹¹⁰, dio Herušćana je ostao bez vođe. Radilo se o plemenskoj struji koja nije imala prošlost favoriziranja suradnje s Rimom,

¹⁰⁶A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book; Vell II, CIV.

¹⁰⁷Ibid., str. 85.

¹⁰⁸P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 122.

¹⁰⁹Ibid.

¹¹⁰A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), str. 41-42.

za razliku od druge struje predvođene Segestom. Vrijeme je savršeno odgovaralo Augustu da sada u Germaniju pošalje Arminija, koji je po svemu sudeći postao neupitno odan Rimu ili se barem tako činilo izvana. Rim se nadao da će među problematično pleme instalirati vođu koji će zastupati njihove interese što je po planu krenulo samo prividno. Istovremeno, general Var je preuzeo funkciju legata u Germaniji, bivajući prisiljen na suradnju s Arminijem. Je li Arminije u Germaniju došao sa spremnim planom pobune protiv Rima ili su ga okolnosti kojima je bio izložen tamo tijekom dvije godine na to natjerale, ne može se znati.

Heruščani su nastanjivali prostor Donje Saske između rijeka Elbe i Weser¹¹¹, no vrlo precizne granice nijednog plemena nisu poznate. Na plemenskoj mapi Germanije, zauzimali su prostor između Sugambra i Bruktera, na sjeveru Angrivarija, a južno od njih obitavali su Svebi.¹¹² Arheološka istraživanja iz prostora Heruščana donijela su podatke o 201 naselju, poput Hehlenu i Schwiegerhausena.¹¹³ Način života ovih germanskih zajednica, kao i rimsko viđenje njihova načina života su opisani ranije. Prvi povijesni spomen Heruščana od značaja je onaj iz 11. god. pr. Kr., posljedica Druzova odlaska do rijeke Weser u njihov teritorij. Od tada, doticaji Rima i Heruščana su prožeti nemirom i manjim sukobima, no nije postojalo ništa što je Heruščane posebno isticalo od ostalih plemena. To se mijenja 4-5. god. kao posljedica Tiberijevih osvajanja, kada Heruščani postaju prijatelji Rima¹¹⁴, iako Velej Paterkul piše *Heruščani su ponovno bili podčinjeni*.¹¹⁵ Čini se da je njihov poraz doveo do stvaranja neke vrste primirja Rima i isticanja dijela vladajuće prorimske elite koje je Segest bio dio, dok su Arminije i njegov otac na to primirje bili prisiljeni. Arminijev povratak u Germaniju je trebao zatvoriti taj proces mržnje između Rima i dijela Heruščana.

Bitnu ulogu u odnosu između Segesta i Arminija odigrala je Segestova kći Tusseldia, još jedan lik koji je svoje mjesto našao u modernoj njemačkoj nacionalnoj mitologiji. Iako

¹¹¹A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book.

¹¹²Ibid.

¹¹³Ibid.

¹¹⁴P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 175.

¹¹⁵Vell. II, CV.

izvori malo govore o Tusedu samoj, njezina politička važnost u odnosu između Segesta i Arminija je ta da je dovela do iznimnog nepovjerenja između dvije strane, što je utjecalo na Varovu odluku da zanemari Segestova upozorenja o Arminijevoj izdaji danih prije poraza triju legija, sumnjajući na osobne okolnosti kao razlog Segestova nepovjerenja prema Arminiju. Naime, Tacit opisuje kako je Segest prozvao Arminija zbog izdaje nakon što je Arminije oteo Tusedu i oskrnuo je kako bi je oženio ¹¹⁶, vjerojatno sugerirajući na običaj sklapanja brakova putem otmice. Iako je Segestova kći bila obećana drugome, sada je bila prisiljena ostati s Arminijem, što je izazvalo Segestovu srdžbu. S jedne strane je, čini se prema izvorima, njihov međusobni animozitet postojao iz ideoloških razloga i sukoba prorimskih i antirimskih gledišta, a s druge strane ga je ovaj osobni konflikt dokrajčio. Situacija se za Arminija razvila veoma pozitivno, uzimajući u obzir činjenicu da je Var doista bio upozoren na Arminijevu izdaju od strane Segesta, kako govore svi izvori o bitci, koji je o njoj mogao biti lako informiran, no upravo zbog osobnih razmirica dvojice germanskih vođa ga je odlučio ignorirati, možda vjerujući u sposobnost i brojnost triju legija naspram Arminijevih auskilijskih jedinica, ako već ne u njegovu bezuvjetnu odanost Rimu.

Razlozi Arminijeve pobune su zanimljiv predmet rasprave koji se dotiču teme uspješnosti rimske integracije pokorenih područja i osjećaja lokalne germanske populacije za svoj novi status kao dijela rimske države. Unatoč manjim pobunama Herušćana ranije, nakon Tiberijevih osvajanja na sjeveru Germanija je doista službeno proglašena pacificiranom i pokrenut je proces integracije, primarno kroz regrutaciju i trgovinu. Može se reći da se stvorio određen prorimski sentiment u dijelu populacije koji je povijesno zabilježen kroz pojedince poput Segesta¹¹⁷, ali i velik broj auskilijskih trupa čiji se standard života poboljšao. Ipak, dolazak Arminija i njegov pothvat da okupi veliku vojsku sastavljenu od raznih germanskih plemena je naišao na velik odaziv i u samo dvije godine ili manje je ideja uspješne pobune protiv Rima konačno pretvorena u stvarnost. Nije se radilo o lokalnom napadu na sakupljače poreza ili maloj zasjedi koja bi uznemirila Rim, prije nego što bi se u velikom broju vratio obračunati s pobunjenicima. Ovaj put su Germani na svojoj strani imali Arminija, nasljednika

¹¹⁶*Tac. Ann.* I, LV.

¹¹⁷U *Tac. Ann.* I, LVIII, Tacit prenosi puni Segestov govor nakon Bitke, kada se u Rimu pojavio kao rimski saveznik s punim pouzdanjem u svoje dobre namjere i savezništvo, u pratnji trudne kćeri Tusede.

heruščanskog plemenskog vođe koji je poznavao rimske taktike, generala Vara i stekao njegovo povjerenje, a koji je odlučio odsjeći glavu zmiji, zaključivši da će time stati na kraj daljnjoj ekspanziji u germanski teritorij.

Tijek koji je doveo do Teutoburške bitke, način na koji se dogodila su rezultat izvrsnog planiranja i pripreme i dokazuju koliko uspješno je Arminije igrao uloge visoko rangiranog Rimljanina i heruščanskog vođe koji je slijedio Varove zapovijedi, tajno planirajući zasjedu i bez znanja Rima okupljajući najveću germansku vojsku koja se dotad direktno suprotstavila Rimu. Tamo gdje povijesni izvori kompletno preuzimaju prednost arheologiji, potrebno je osvrnuti se na njih s određenim oprezom, fokusirati se na ono što nam donose nalazi na potezu od Rajne, Lippe do Wesera i poglavito, bojišta kod Kalkriesea. Teško je izbjeći romantičarski aspekt Arminijeve ličnosti koji je našao mjesto u njemačkoj umjetnosti, primjerice dajući inspiraciju za 75 opera koje su nosile njegovo ime, napisanih između 17. i 20. st., a i ostalim brojnim umjetničkim djelima. Arminije je poslužio i kao važan dio stvaranja njemačkog nacionalnog identiteta, čemu svjedoči velika statua poznata kao *Hermannsdenkmal* u gradu Detmoldu ¹¹⁸ (slika 2), kao i brojni propagandni materijal iz 20. st. Moderniji osvrti na bitku i samog Arminija našli su mjesto u nekolicini adaptacija bitke poput zanimljive igrane dokumentarne serije *Barbarians Rising* u produkciji BBC-a. Može se reći da je priča o Arminiju onako kako nam je prenesena od strane rimskih autora dovoljno intrigantna, ali istovremeno djeluje i mitologizirano do određene mjere da poprima dimenziju fikcije, no ništa ne može sugerirati na to da Flor, Tacit, Dion Kasije i Velej Paterkul ne donose autentičan opis događaja, čak i kada im je slijed različit ili detaljima nadopunjuju jedni druge. I kada Tacit opisuje Germanikov posjet mjestu bitke kod današnjeg Kalkrisea ili donosi živopisan opis trudne Thusnelde u pratnji oca Segesta na rimskom prijemu nakon bitke, karakterizacija ovih povijesnih likova dodatno poprima dimenziju stvarnosti. ¹¹⁹

¹¹⁸H. W. Benario, *Arminius into Hermann: History into Legend, Greece & Rome*, Vol. 51, No. 1, 2004, str. 90-91.

¹¹⁹*Tac. Ann.* I, LVII.

Slika 2. Hermannsdenkmal, odnosno „spomenik Hermannu“ kod grada Detmolda visine je 53 metra, izgrađen 1875.

Dion Kasije navodi dva razloga zbog kojih je došlo do pobune. Prvi je bio taj, smatra, da se Germanima naređivalo poput rimskog roblja.¹²⁰ Status koji su Germani ispočetka imali kao prijatelji Rimljana je ubrzo splasnulo, a zamijenila ga je stvarnost okolnosti gdje su Germani bili podčinjen narod primorani boriti se za Rim pod rimskom disciplinom. Drugi navod je jednako važan i najčešće smatran stvarnim okidačem za pobunu; kada je Var preuzeo kontrolu nad Germanijom, htio je rapidno transformirati provinciju koristeći svoj autoritet, ubirući porez od Germana kao od već potpuno podčinjenih naroda.¹²¹ I Velej Paterkul navodi da je Var zakonski tretirao Germane kao da su već potpuno postali dio rimske populacije¹²², koji uz to govori o tome da je Varu nedostajao smisao za razumijevanje lokalne populacije i običaja u Germaniji, karakteristika kojom se prethodno dokazao u Siriji. Istovremeno, Rim je završio svoje napredovanje niz rijeku Lippu, završavajući gradnju logora s Anreppenom duboko u germanskoj unutrašnjosti, odakle se Var zaputio sjevernije u teritorij Heruščana do rijeke Weser, dovodeći do vrhunca toleranciju Germana.f

¹²⁰*Dio* LVI, XVIII.

¹²¹*Dio* LVI, XVIII.

¹²²*Vell* II, CXVIII.

7. Rimski marš na Weser

Prethodno diskutirana rimska politika prema Porajnju i unutarnjoj Germaniji u vrijeme Augustova dolaska i kasnijih legata se ponovno dovodi u pitanje Varovim odnosom prema Germanima. Nužno je zapitati se je li Varova uloga tamo bila održavati *status quo* ili stvoriti novu provinciju, na što ne upućuje nikakav konkretan dokaz, pa čak ni strategija koju je primijenio to ne dokazuje, prema trenutnom stanju istraživanja. Postojanje izvrsnih cesta i centara u brzom razvoju poput *oppiduma Ubioruma* bilo je ograničeno na Porajnje zapadnog dijela preko Rajne, a uz iznimku spomenutog Waldgrimesa, nikakvi koraci za osnivanje nove provincije nisu poduzeti. Čini se da je August Vara postavio zbog njegovog iskustva kontroliranja više frakcija unutar istog entiteta, kao na primjeru Sirije, a toga nije nedostajalo ni u Germaniji. Najvažnije je bilo osigurati postojeće saveze rimskom asistencijom kada je to bilo potrebno, odnosno gušenje pobuna, sve s ciljem dokazivanja rimske moći i održavanja balansa prevlasti. Iako je Var postavio ljetni logor na rijeci Weser u teritoriju Heruščana, ne zna se je li njegova politika uključivala korake prema pretvaranju Germanije u pravu provinciju podizanjem infrastrukture vlasti ili je pak tražio lokaciju za novi logor koji bi služio kao nastavak niza utvrda i time zone kontrole, koji se završavao nešto južnije logorom Anreppen na Lippi.

Var je krenuo iz Vetere (Xanten), zimske baze na zapadnoj obali Rajne u mjesecu augustu, *Martiusu* te godine, 9. god.¹²³ Poveo je tri mobilizirane i aktivne legije, zajedno s auksilarnim postrojbama, u *in expedita*¹²⁴ marš duž rijeke Lippe u germansku unutrašnjost; legije *XVII*, *XVIII* i *XIX*, za čije lokacije stacioniranja do dan danas nemamo konkretnih dokaza, iako je položaj Osamnaeste snažno sugeriran na Xanten, zahvaljujući nadgrobnoj steli Marka Celija – centuriona Osamnaeste porijeklom iz Bononije čiji je brat Publije nakon bitke podigao ovu stelu, koja ujedno ostaje i jedini spomen ove legije, a jedini arheološki nalaz koji spominje Teutoburšku bitku i to kao „Varov rat“¹²⁵ (slika 3). O Sedamnaestoj se pak moramo oslanjati isključivo na

¹²³M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 35.

¹²⁴Standardni način postrojenja rimskih legija prilikom putovanja nepoznatim ili neprijateljskim teritorijem, gdje su zalihe zaštićene, a formacija spremna obraniti se i pružiti otpor u slučaju iznenadnog napada. (M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 35.)

¹²⁵A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book.

spomene iz izvora u nedostatku arheoloških nalaza, dok jedino već naveden nalaz katapultnih strelica i olovne poluge ¹²⁶ iz Halterna (*Aliso*) s natpisom Devetnaeste smješta ovu legiju u najzapadniju bazu na Lippi.

Slika 3. Nadgrobna stela Marka Celija, centuriona Osamnaeste koji je poginuo služeći pod Varom u bitci kod Teutoburške šume

Plan je bio prijeći Rajnu na istočnu obalu, te odatle duž Rajne doći do Lippe, gdje se Varu iz Halterna priključila Devetnaesta legija. Kada bi tri legije dosegle rijeku Lippe, vojska bi nastavila marširati istočno duž njezina toka u germansku unutrašnjost, rasterećena većine svojih zaliha i teške opreme koje je duž Lippe prevozila *classic Germanica*, mala i efikasna flota bazirana u Veteri. Ovaj dio puta je bio osiguran nizom utvrda u nizini duž rijeke izgrađivanih od vremena Druza, a niz koji je počinjao Alisom, završavao se utvrdom Anreppen na krajnjem istoku rijeke Lippe. Nakon dolaska u Anreppen i preuzimanja zaliha, ako bi se područje pokazalo potpuno sigurnim, vojska bi opterećena zalihami i pratećom nastavila spori marš na germanski sjeveroistok, duboko u teritorij saveznih Herušćana. Tamo je Var na rijeci Weser postavio *castra*

¹²⁶R. Asskamp, *Aufmarsch an der Lippe: Römische Militärlager im rechtsrheinischen Germanien*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, 2009, str. 177.

aestiva i provodio svoje planove, koji su se, između ostalog, ticali učvršćivanja diplomatskih veza, asistiranja saveznih plemena i zaustavljanja pobuna, upravo čime će ga Arminije navesti na skretanje sa sigurne rute. Plan nije trebao trajati dugo – već početkom rujna Var je odlučio zatvoriti logor čija se lokacija možda nalazila u današnjem gradu Mindenu.¹²⁷

Brojnost ljudstva koje se kretalo na Weser pod Varovim vodstvom, što uključuje legionare kao najbrojniju skupinu, u čijoj su pratnji dolazili trgovci, ljudi raznih zanata i roblje – iznosio je najmanje oko 22.000¹²⁸, najviše oko 30.000¹²⁹, čineći pravu manju migraciju. Dion Kasije opisuje kako je broj vagona koji su prevozile mnoga dobra bio veoma brojan, kao da se radilo o mirnodopskom vremenu.¹³⁰ U Augustovo vrijeme, broj ljudi koji je mogao služiti u rimskoj vojsci se kretao oko 300.000, a uključivao je rimske legionare i auxilijarne postrojbe. August je proveo vojnu reformu kojoj je stvorio profesionalnu vojsku u kojoj je broj legionara jedne legije brojao u prosjeku 5000 ljudi, međutim broj je varirao zbog raznih okolnosti, poput opasnosti situacije ili jednostavno raspodjele određenog broja legionara na postaje. Legija se sastojala od 10 kohorti koje su u pravilu sadržavale 480 vojnika, a one su bile podijeljene na 6 centurija od oko 80 vojnika.¹³¹ Ovom broju od oko 4800 pješadije, pribrojene su i konjaničke postrojbe koje su iznosile oko 120, a tom broju se mora dodati i broj liječnika, te zapovjedništva.¹³²

Pretpostavlja se, međutim, da je broj aktivnih legionara u Varovim legijama iznosio oko 4000, a maksimalno oko 4500.¹³³ Razlog tome je službena pacifikacija Germanije i izrazita mirnoća Germana tih godina, te brojna civilna pratnja koja je uključivala i žene,

¹²⁷A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006)

¹²⁸Od relevantnije literature za ovu temu, najmanja predložena brojka sveukupnog ljudstva je ona koju donosi D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 69. Ona iznosi 22 000.

¹²⁹Brojka dobivena usporedbom raznih autora. U *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 21 autor McNally također spominje vjerojatnu brojku od 20 000 do 30 000.

¹³⁰Dio LVI, XX.

¹³¹M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 18.

¹³²P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 95-96.

¹³³D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 69.

čemu svjedoči primjerice nalaz brončane ukosnice.¹³⁴ I Dion Kasije spominje kako se pratnja sastojala od žena, djece i posluge koja je mogla iznositi do oko 1200 po legiji¹³⁵, a autor spominje i kako se cijela kolona ophodila situacijom kao da su marširali usred mirnodopskog vremena, opet nam donoseći taj prikaz neslavne rimske, poglavito Varove procjene situacije u Germaniji. Točan broj ljudstva u Varovoj vojsci je vječit predmet rasprave, ali u prosjeku, razni autori bi se mogli složiti da broj nije mogao biti manji od 21-22.000, niti veći od 30.000, koliko god očitim to ovoliko velik raspon činio.

Cijela kolona je zauzimala najmanje 10 kilometara u dužini, no mogla je iznositi i oko 15 kilometara i to samo vojna kolona rimskih legionara, kako izračunava J. Peddie *The Roman War Machine*¹³⁶ na temelju Flavijevih podataka o formaciji rimskog marša i rastojanjima između legionara. Uz auksilijarnu pratnju, civilnu pratnju, prijevoz zaliha, robe i životinja, cijela kolona je mogla biti duga 19-21 kilometara, dnevno prelazeći duljinu od oko 26 kilometara u prosjeku.¹³⁷ Za ilustraciju veličine pothvata kao što je migracija triju legija, dobro je pogledati samo zalihu žita koju je trebalo prevesti na Weser. Na temelju godišnje zalihe žita za jednu legiju koje je iznosilo 1500 tona, Dirk Husemann predlaže¹³⁸ da je za tri mjeseca odsustva iz baza na Rajni, trima legijama bilo potrebno oko 1200 tona žita koje je ispočetka bilo lako prevesti Lippom putem flotom iz Vetere, međutim kopneni transport je morao biti organiziran i od Lippe do rijeke Weser. Ova brojka ne uračunava pratnju ni broj auksilijarnih postrojbi.

Prelaziti oko 26 kilometara dnevno rimskim legionarima nije bilo nimalo lako. Visoko standardizirana oprema rimske vojske od 12. pr. Kr. jasno nam govori o teretu koji su nosili svakodnevno. Nalazi kod Kalkriesa nakon njihovog poraza donose bogat uvid u rimsku opremu cijeloj arheološkoj struci. Projektili, ubodna oružja i obrambena oprema čine tri generalne kategorije vojne opreme od kojih su najteži bili teški štitovi za koje se pretpostavlja da su bili ključ rimskog poraza nakon što su, natopljeni teškom kišom – kako se smatra, postali loša obrana i velika slabost usred germanskog napada s više

¹³⁴G. Moosbauer, Susanne Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, 2009, str. 60

¹³⁵M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 21.

¹³⁶J. Peddie, *The Roman War Machine*, (Cornwall, 1994), str. 42-50.

¹³⁷Ibid., str. 58

¹³⁸D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 70.

strana.¹³⁹ Vojska je na sjeveroistok marširala bezbrižno, pod okriljem sigurnosti brojčane prednosti i savezništva s lokalnim plemenima. Nalaz rimske postaje kod njemačkog grada Bielefelda iz Augustovog perioda dokazuje postojanje sistema graničnog nadzora i prenošenja vijesti.¹⁴⁰ Iako nije služio nikakvoj obrambenoj funkciji, sugerira nam da je Var putovao sigurnom cestom sve do Wesera, okolnosti kojima je Arminije morao biti zadovoljan. Kada se našao tako daleko od Lippe uvjeren u svoju kontrolu nad situacijom, u mjesecima koje je Var proveo kod Heruščana, trebalo je smisliti plan da ga se spriječi od povratka istim sigurnim putem i nizom insceniranih napada od strane heruščanskih plemenskih saveznika usmjeri na pažljivo izabran put u okruženju koje će do maksimuma istaknuti sve slabosti organizirane vojske.

8. Arminijev plan

U jednoj stvari rimski autori su potpuno suglasni kada je u pitanju razvoj situacije u Germaniji. Unatoč Segestovom pravovremenom upozorenju da se Rimljanima sprema

¹³⁹E. Dürschmied, *The weather factor: How nature has changed history*, (New York City, 2000), str. 41.

¹⁴⁰D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 71.

izdaja¹⁴¹, Var je odlučio zanemariti ih, ne poduzevši nikakve korake da se potpuno osigura. Stavivši potpuno povjerenje u vođu germanskih auksilijarnih trupa, na rijeci Weser (*Visurgis*) je podigao ljetni kamp. Upozorenja koja su dolazila od Segesta su Varu bila najmanje vjerodostojna jer je nesumnjivo znao sve o prirodi njihova odnosa¹⁴², iako iznenađuje da je i sam Segest znao za pobunu, što sugerira na to da se potencijalno velik broj Germana nije nužno tome radovao. Segest je bio sumnjiva ličnost iz germanskih redova. Iako se i sam borio protiv Rima, brzo je promijenio stranu kada mu je to odgovaralo¹⁴³, dok je Arminije dotad morao steći ugled ne samo među Rimljanima, nego i Germanima, ne pokazujući nikakvu naznaku izdaje. Štoviše, Arminije je igrao ulogu odanog zapovjednika konjice cijelo vrijeme tijekom puta koje su legije prelazile duž rijeke Lippe. *Ovdje, tako blizu području rimskog utjecaja, morao je učvrstiti svoj bona fides do te mjere da jednom kada vojska napusti sigurnost rijeke i krene u unutrašnjost prema rijeci Weser, njegovo mišljenje postane ono koje će Var najviše uvažavati*, narativ koji predlaže McNally u knjizi *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*.¹⁴⁴

Međutim, Arminije je izdaju planirao duže vrijeme, tijekom ljeta i Varova boravka u Germaniji okupljao je u tajnosti ratnike više germanskih plemena ne računajući najbrojnije Heruščane, poput Angrivarija, Hata i Bruktera, Sugambra, Marsa i preostalih Sveba, izrazito neprijateljski nastrojenih prema Rimljanima – ili pak Frizija ili čak Uba, iako su posljednja dva služila u rimskih auksilijama u većim brojevima i zbog svoje geografske pozicije s istočne strane Rajne, ali i prošlosti savezništva, ovo se čini manje vjerojatnim. Povjesničar Adrian Murdoch u *Rome's Greatest Defeat* uspoređuje rimske odnose s pojedinim plemenima i povijest njihove lojalnosti kako u Germaniji, tako i u samom Rimu, kao i njihov povoljan ili nepovoljan položaj u tadašnjoj Germaniji, dolazeći do zaključka da su plemena uključena u pobunu najvjerojatnije bili Hati, Marsi, Brukteri i Angrivariji,¹⁴⁵ što je logički i strateški najizglednija mogućnost, uzevši u obzir politički, ali i geografski položaj tih plemena s kojima su se Druz ili Tiberije obračunavali ne toliko davno.

¹⁴¹Vell. II, CXVIII; Flor II, XXX.

¹⁴²Tac. Ann. I, LV.

¹⁴³D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 71.

¹⁴⁴M. McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 37.

¹⁴⁵A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book.

Arminijev plan se u tom trenutku morao sastojati od nekoliko ključnih točaka koje je bilo potrebno osigurati; zadržati Vara što dulje na rijeci Weser kako bi se razdražljiva plemena svrstala na Arminijevu stranu i osigurati da jednom kad Var krene s legijama natrag na Rajnu, izbjegne povratak sigurnom i prostranom cestom. Umjesto toga, Arminije je već u planu imao rutu kojom će poslati Vara i namamiti tisuće legionara u izrazito nepristupačan, neprohodan krajolik kod današnjeg mjesta Kalkriese koje je Theodor Mommsen 1885. prepoznao kao vjerojatnu lokaciju bitke prije nego li je njegova pretpostavka arheološki dokazana 1987.¹⁴⁶ Mjesto samog poraza tada je bilo močvarno područje gdje se vojska polako i slabo organizirano kretala uskim prolazom u području gdje nikakvi prohodni putovi nisu postojali kao posljedica carske inicijative ili barem slijedom ranijih vojnih prolazaka.

Kako bi mu to uspjelo, Arminije je obavijestio Vara o napadima na heruščanskom teritoriju koje je trebalo zaustaviti, a koje je sam Arminije inscenirao kako bi Vara skrenuo na drugačiju putanju daleko od ceste do Lippe. Na Arminijevu molbu, Var je postao prisiljen rasporediti svoje legionare kako bi zaštitio „bespomoćne“ zajednice Germana, nakon čega su legionari ubijani.¹⁴⁷ Dion Kasije niti drugi autori ne navode plemena koja su u suradnji s Arminijem izvela ovaj plan slijedom čega je Var, ignorirajući upozorenja o izdaji, odlučio pri povratku na Rajnu preusmjeriti legije da se obračunaju s tim problemom, smatrajući da tako mora zadržati savezništvo Heruščana. Radilo se vjerojatno o Angrivarijima; u negdje prvoj polovici septembra 9. god., odlučeno je da će put povratka na Rajnu proći zapadno od rijeke Weser kroz njihov teritorij. Logičan plan kojim bi Var uštedio na vremenu i prije zime se vratio na Rajnu, budući da se morao obračunati s problemom iz tog područja o kojem ga je obavijestio Arminije prije nego što preraste iz omanje distrakcije u veliku pobunu. Umjesto da je držao legije na okupu kako je trebalo, smatra Dion, Var je nekolicinu rasporedio da čuvaju bespomoćne zajednice, određene točke i zalihe, čineći ih lakim metama za Germane.¹⁴⁸ Var se, kako se čini, fokusirao na omanju pobunu zapadno ne imajući na umu širu sliku i mogućnost većeg događaja. Slijedom toga, ponio se logično kako je u ovoj situaciji bilo odgovarajuće, iako će zauvijek biti nejasno kako je moguće bilo za

¹⁴⁶G. Moosbauer, S. Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, 2009, str. 56.

¹⁴⁷Dio LVI, XIX.

¹⁴⁸Dio LVI, XIX.

Vara da u potpunosti ignorira upozorenja o pobuni i toliko se prepusti slučaju i zasluži svoje neslavno mjesto u povijesti zapadne civilizacije.

Sigurna cesta kojom je kolona ljudi stigla do središta heruščanskog teritorija više nije bila opcija, a legije su krenule na marš zapadno, gotovo potpuno se oslanjajući na bezuvjetno germansko savezništvo; kada je Arminije poslao Vara u nepoznat teritorij, ubrzo se povukao sa svojim auksilijarnim postrojbama pod izgovorom da odlazi mobilizirati dodatne germanske postrojbe kao podršku Varu.¹⁴⁹ Plemena Angrivarija i/ili Bruktera su počela svakodnevno iz zasjeda napadati Rimljane, postepeno oslabljujući kolonu, iscrpljujući legionare i tjerajući ih na zadanu rutu. Dodatnim odlaskom Segesta koji je posumnjao na skorbu izdaju, prema nekim opisima bitke, broj Varove konjice se smanjio, otežavajući mogućnost uspješne obrane prednje i stražnje strane kolone, te izvidnice terena za koju su obično bile zadužene ale i lakše opremljena pješadija. Za vrijeme dok su legionari napredovali zapadno pod vodstvom Arminijevih vodiča, Angrivariji su podizali obrambeni zid kod Kalkriesea, lokalitetu poznatom kao „Oberesch“¹⁵⁰, koji će koristiti za najveći i završni napad na legije, nakon što ih opkole između bezizlaznog brdovitog i močvarnog područja.

Kako Tacit uzastopce sugerira u svom djelu *Germania*, Germani su bili narod koji bi radije bio ratovao nego obrađivao zemlju i svaki odrastao muškarac je bio treniran u borbi¹⁵¹, a treba imati na umu da je brojnost germanske populacije koja je iznosila jednu dvadesetinu¹⁵² od one danas činilo germanski prostor jednim od gušće naseljenih regija – čineći Germaniju domom brojnih iskusnih i dobro naoružanih ratnika, a ne zemljoradnika. Koliki broj ratnika je Arminije uspio okupiti ostaje, naravno, predmetom nagađanja, slično kao i brojnost Varovih legionara i pratnje, nesumnjivo i s puno većim odstupanjem. Izvori ne navode brojnost Germana uključenih u pobunu protiv Vara niti imamo poznate vojne jedinice poput rimskih legija koje bi na nešto konkretno sugerirale, nego su brojke hipotetski pretpostavljene na temelju poznatih i arheološki istraženih germanskih naselja poput, primjerice, već navedenog Meppena, koje je

¹⁴⁹Dio LVI, XIX.

¹⁵⁰A. Rost, S. Wilbers-Rost, *The extensive battlefield of Kalkriese (Varus battle 9 AD): A challenge for archaeological research and monument preservation*, Preserving Fields of Conflict: Papers from the 2014, Fields of Conflict Conference and Preservation Workshop, 2016, str. 25.

¹⁵¹Tac. Ger. IV.

¹⁵²A. Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire, 2006), E-book.

brojalo oko 150-200 stanovnika, udaljenostima između takvih brojnih naselja i teritorijem koji je Arminije mogao pokriti u svojoj potrazi za saveznicima, te ostavom oružja u Jyllandu koja sugerira na prosječan broj sposobnih ratnika dobivenih od populacije od 1500 ljudi.¹⁵³ Izgledna brojka ratnika koje je Arminije imao na svojoj strani se kreće između 15-18.000¹⁵⁴, koja je potencijalno puno veća ovisno o prostoru i plemenima koja su surađivala s Arminijem, ali osnovni populacijski podaci sugeriraju na to da nije bila manja od toga. Često se uzima okvirna brojka od 20.000 Germana, ali nijedna pretpostavka nije bazirana na konkretnim podacima.¹⁵⁵

Ne znamo je li se u ovom trenutku Arminijeva izdaja još manifestirala Varu, ali za pretpostaviti je da su tijekom učestalih germanskih zasjeda popraćenih istovremenim odlaskom Arminijevih vodiča, Rimljani imali neka pitanja. Napokon, kada se izvidnica poslana Arminiju nije vratila, a komunikacijski sustav s velikim prometnicama prestao postojati, Var je morao posumnjati da su ih Heruščani izdali, unatoč tome što im još nije bilo traga. Dion Kasije opisuje stanje kroz koje su Rimljani prolazili tijekom četiri dana iznenadnih germanskih zasjeda koji su izuzetno iscrpili i desetkovali Rimljane.¹⁵⁶ Opterećeni i usporeni brojnim teretom i ljudstvom, izmoreni i u strahu od Germana, sporo su pod čestom kišom napredovali zapadno jedinim putem kojim su sada mogli ići. Pod napadima regrupiranog, pripremljenog i lakše naoružanog neprijatelja koji se lako kretao i izvršavao brze i žestoke zasjede, spora kolona se približavala mjestu posljednjeg okršaja.

Tony Clunn pretpostavlja da se posljednji Varov kamp nalazi kod mjesta Felsenfelda¹⁵⁷, nekoliko kilometara od Kalkriesea na povišenom položaju i čvrstom tlu koji je savršeno odgovarao Rimljanima s obzirom na situaciju i mjestu odakle su se mogli obraniti, te razmotriti opcije. Shvativši da se nalaze u bezizlaznoj situaciji bez pomoći Heruščana i ostalih saveznika koje je Arminije obećao mobilizirati, Varov legat *Numonius Vala* u bijegu s posljednjim alama napušta Vara, pokušavši doći do Rajne¹⁵⁸ ili možda do

¹⁵³P. S. Wells, *The barbarians speak: How the conquered peoples shaped Roman Europe*, (Princeton, 1999), str. 5-6.

¹⁵⁴Na temelju pretpostavki nekolicine autora.

¹⁵⁵D. Husemann, *Der Sturz des römischen Adlers*, (Frankfurt am Main, 2008), str. 74.

¹⁵⁶Dio LVI, XXI.

¹⁵⁷T. Clunn, *The quest for the lost Roman legions: Discovering the Varus battlefield*, (New York City, 2005), str. 275-277.

¹⁵⁸Vell. II, CXIX.

rimskih frizijskih saveznika koji su nekoć spasili Druza u sličnom škripcu. Kada postrojba Numonija Vala biva uništena, kako navodi Velej Paterkul, i to od strane prethodno saveznih Heruščana naoružanih rimskim oružjem i u rimskoj opremi, situacija se čini bezizlaznom.¹⁵⁹ Ispred Rimljana je ostao težak put kroz nepoznat teritorij, a neprijatelj je bio sa svih strana. Ne samo da su na kocki bili njihovi vlastiti životi, već i baze na Rajni koje Var nije uspio upozoriti na vrijeme.

9. Istraživanja kod Kalkriesa

Kako su se legije približile mjestu svom konačnog poraza u uskom prolazu između velike močvare (*Großes Moor*) kod današnjeg grada Gifhorna i brdovitog područja

¹⁵⁹*Vell.* II, CXIX.

(*Kalkrieser Berg*), dijela planinskog lanca Wiehen, arheologija napokon zamjenjuje izvore.

Pokušaji pronalaska mjesta gdje se dogodila bitka u Teutoburškoj šumi 9. god. su tijekom 20. st., iako uvijek privlačeći pažnju i brojne teorije, bili izbjegavan predmet ozbiljnih akademskih rasprava ne samo zbog potpunog manjka konkretnih arheoloških dokaza, već i stigme koju je događaj poprimio stjecanjem mitskih razmjera kako u povijesti rimske civilizacije, tako i u identitetu same njemačke nacije slijedom čega je tijekom 30-ih i 40-ih godina 20. st. postao i oruđe nacionalsocijalističke propagande.¹⁶⁰ Prije samog otkrića lokaliteta, pretpostavlja se da je postojalo oko 700 pretpostavki o točnom mjestu događaja.¹⁶¹

Prije nego što je sistematsko iskopavanje 1989. izvršeno na lokalitetu „Oberesch“ u Kalkriesu uz plodonosno rekognisciranje terena izvršavano između 1987.-1992. god.¹⁶², posljednji ozbiljan pokušaj ubiciranja mjesta Varova poraza na temelju Tacitovih opisa i fonda novca tijekom vremena pronađenog kod Kalkriesa izvršio je Nobelovac Theodor Mommsen krajem 19. st., a svoje ispravne zaključke o Kalkriesu kao mjestu koje odgovara Tacitovom *Teutobergiensis saltus* iznosi u knjizi *Die Örtlichkeit der Varusschlacht*, premda ne iznosi potrebne dokaze za svoju tvrdnju.

Više od stotinu godina je prošlo prije nego li je bitka u Teutoburškoj šumi iz pisanih povijesnih izvora napokon prerasla u jedan od najdinamičnijih arheoloških lokaliteta, potvrđujući izvore svakih novim nalazom s vrlo visokom točnošću, oživljavajući izgublenu stvarnost starog svijeta i veliki povijesni događaj zabilježen u vremenu. 1987. Tony Clunn, vojnik britanske vojske stacioniran u Osnabrücku započinje samostalno amatersko istraživanje terena gdje je pretpostavio da se dogodila bitka, na temelju nekolicine komada novca i prethodnih istraživanja u regiji.¹⁶³ Tome se pridružuju i lokalni arheolozi iz Detmolda, poglavito Dr. Wolfgang Schütler, trenutni

¹⁶⁰Slike iz: J. Hiller von Gaertringen, *Grabbe auf dem Theater*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Mythos“, 2009, str. 201-210.

¹⁶¹B. Dreyer, *Die Ausgrabungen von Kalkriese und die Rekonstruktion des Verlaufes der Varuskatastrophe im Jahre 9 n. Chr.*, Tekmeria, Vol. 7, 2002, str. 8.

¹⁶²T. Clunn, *The quest for the lost Roman legions: Discovering the Varus battlefield*, (New York City, 2005), str. 2.

¹⁶³T. Clunn, *The quest for the lost Roman legions: Discovering the Varus battlefield*, (New York City, 2005), str. 2-5.

profesor arheologije Sveučilišta u Osnabrücku, koji je vodio sistematska iskopavanja kod Kalkriesa od 1989. i objavio ih kao *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Archäologische Forschungen zur Varusschlacht*.¹⁶⁴

Usprkos povremenim nasumičnim nalazima rimskog novca koji su gravitirali oko mjesta za koje je Clunn na temelju starijih mapa zaključio da je moguće mjesto bitke, vjerojatnost toga da su bili posljedica lokalne trgovine u tom trenutku je bila veća nego toga da su bili dokaz vojne aktivnosti. Pažnje vrijedni nalazi su se rekognosciranjem konačno pojavili u vidu olovnih projektila rimskih praćkaša i fragmenata bronce popraćenih stotinama novčića kovanih prije smrti cara Augusta 14. god.¹⁶⁵ Rimaska vojna aktivnost toliko daleko od Rajne u sjeveroistočnom prostoru u augustovsko vrijeme je postavila konkretna pitanja o kakvoj se vojnoj akciji radilo, a Clunn i Schütler su usmjereni na moguće otkriće legendarne bitke kao jedinog poznatog događaja koji bi odgovarao danom okviru vremena i prostora poduzeli intenzivna rekognosciranja terena u krugu od nekoliko kilometara u području udoline Kalkriesea-Nieweddera. Prolaz kojim su legije prošle je prepoznat ubrzo nakon toga, a njegov najuži dio tzv. Oberesch gdje su Angrivariji podigli obrambenu palisadu napravljenu od drveta, zemlje i šiblja je mjesto najobilnijih nalaza i konačno mjesto uništenja preostalih legionara koji su ovdje pružili posljednji otpor i pali pod brojnijim i pripremljenijim neprijateljem.¹⁶⁶ Ovdje se izvršilo sistematsko iskopavanje tijekom kojega je pronalaskom brojnih nalaza o kojima će biti još riječi kasnije utvrđeno da se doista radi o bitci iz povijesnih izvora. Prolazak kroz ovaj uzak prostor ne širi više od pola kilometra dodatno je otežavan pjeskovitim močvarnim rubovima i potočnim dolinama koje je legionarima bilo teško zaobići, a sami „zid“ je strateški postavljen na najužem dijelu kako bi se mogućnost rimske formacije svela na minimum.

Struktura se pružala u nekoliko lukova koji su služili kao svojevrsne utvrde iza kojih bi sa sigurne udaljenosti Germani napadali Rimljane bacanjem projektila dok je ostatak

¹⁶⁴(W. Schütler, R. Wiegels, *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Archäologische Forschungen zur Varusschlacht*, Internationalen Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftverbandes Osnabrücker Land vom 2. bis 5. September 1996, (1999))

¹⁶⁵T. Clunn, *The quest for the lost Roman legions: Discovering the Varus battlefield*, (New York City, 2005), str. 26.

¹⁶⁶G. Moosbauer, S. Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, 2009, str. 57-58.

germanske vojske legionare napadao na tlu¹⁶⁷, dočekavši ih između nepristupačnog terena i zida. U već bezizlaznoj situaciji opisanoj ranije, Rimljani su se prolaskom kroz Oberesch odjednom našli ispred utvrđene baze za čiju opsadu jednostavno nisu bili spremni. Kada je brži i pripremljeniji neprijatelj počeo napadati u punoj snazi, a iza prepreke koju je predstavljao zid Germani počeli gađati Rimljane kopljima, malo je toga preostalo za učiniti. Teški štitovi natopljeni kišom¹⁶⁸ onemogućavali su uspješan napad i istovremenu učinkovitu opremu, malobrojna ili nepostojeća konjica se našla na neučinkovitu terenu, a opći pad vojnog morala nakon herušćanske izdaje i smrti rimskog vodstva morala je dovesti Rimljane do potpunog beznađa u trenucima kada su se borili za goli život. Iako daleko od idealne vojne baze, Arminije je zid i prednost terena iskoristio do maksimuma, osiguravajući centralni dio strukture zida znajući da bi ga u suprotnom čvrsta formacija mogla probiti.¹⁶⁹ Nalazi dokazuju prisutnost prolaza u zidu na nekoliko mjesta koje su Germani ostavili za mogućnost bijega, koliko god male da su šanse za njihov neuspjeh u tom trenutku bile.¹⁷⁰ Arminije je morao biti zadovoljan rezultatom svog dugoročnog plana. Rimljanima pak nije ostalo puno opcija. Probiti zid nije bilo moguće, a njegovi krajevi koji su bili u močvarnom predjelu su dodatno osigurani i nije ih bilo moguće zaobići, što su nesumnjivo pokušali iskoristiti kao zadnju slamku spasa. Preostalo je samo uništenje legionara iza kojeg je ostalo oko 5000 metalnih nalaza vojne opreme¹⁷¹ zatrpane urušenjem zida i uvid u brojne okolnosti tijeka bitke i događaja nakon nje.

Ne zna se kada su točno Var i njegovi već mahom izranjavani zapovjednici oduzeli svoje živote, izvori ne navode isti specifičan slijed događaja niti ključni trenutak koji bi se dobro poklapao s nalazima, ali postoje izgledne vjerojatnosti. To se nije moglo dogoditi prije kampa u Felsenfeldu, ako je Clunnova pretpostavka o tome da je Varov zadnji kamp tamo doista bio točna, budući da se mjesto nalazilo svega nekoliko kilometara od Kalkriesea i direktno se dovodi u vezu s bazom iz koje je Numonije Vala

¹⁶⁷G. Moosbauer, S. Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, 2009, str. 57-58

¹⁶⁸E. Dürschmied, *The weather factor: How nature has changed history*, (New York City, 2000), str. 41

¹⁶⁹G. Moosbauer, S. Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, 2009, str. 57-58

¹⁷⁰Ibid.

¹⁷¹A. Rost, S. Wilbers-Rost, *The extensive battlefield of Kalkriese (Varus battle 9 AD): A challenge for archaeological research and monument preservation*, Preserving Fields of Conflict: Papers from the 2014, Fields of Conflict Conference and Preservation Workshop, 2016, str. 26.

pošao tražiti pomoć saveznika ili upozoriti logore na Rajni. Moguće je da se to dogodilo nakon Arminijeve izdaje i neuspjeha konjice Numonija Vala da poduzme korake da poboljša njihovu situaciju za vrijeme njihova boravka u kampu. Slabo definiran navod Veleja Paterkula također pomalo sugerira na to da je konačna manifestacija Arminijeve izdaje uništenjem Valovih postrojbi bila ključni trenutak kada su svi shvatili da je gotovo - ubivši se kako bi izbjegli zarobljavanje što bi značilo da su kod Obereschea poražene preostale postrojbe pod vodstvom Varovih preostalih legata, narativ bitke koji je prihvaćen i od strane nekolicine drugih stručnjaka s iskustvom bavljenja ovom temom. Nakon poraza, Arminije je pronašao truplo nekoć nadređenog mu Vara, a njegovu glavu poslao kao upozorenje Marobodu od Markomana¹⁷², koje će kasnije kao neupitni vođa Heruščana poraziti u još jednoj velikoj pobjedi.

10. Tumačenje bitke kroz bojište

Najbrojnije mjesto nalaza bitke kod Obereschea dokazuje prisutnost vojske brojnim elementima vojničke opreme Augustovog razdoblja, ali i velikog broja zaliha koji je putovao s legionarima. Neujednačena distribucija ostataka vojne opreme rezultat je bitke i sakupljanja vrijednih ostataka nakon nje od strane pobjedničkih Germana. Na

¹⁷²Vell. II, XIX.

ovom najužem dijelu je pronađeno 5000 ostataka vojne opreme od ukupnih 6000 pronađenih na cijelom području između velike močvare i brda Kalkriese.¹⁷³ Radi se gotovo u potpunosti od metalnih nalaza koji su u velikom broju oružje i dijelovi oružja. Vrhovi strijela, vrhovi bacačkih kopalja i sulica za katapult te tuljci za nasad čine ostatke projektilnih oružja u velikom broju prisutnih na bojištu (slika 4).

Slika 4. Metalni dijelovi projektilnih oružja rimskih legionara pronađeni na bojištu kod Kalkriesea

Česti nalazi su i dijelovi štita te kopče za oklope s popratnim okovima.¹⁷⁴ Koncentracija štitova koja je pronađena pored nekadašnje germanske palisade nije rezultat borbe, već toga što su nakon bitke Germanima beskorisni teški štitovi sakupljani i lišeni vrijednih metalnih komponenata u svrhu drugačije upotrebe.¹⁷⁵ Sličan proces prošli su i dijelovi legionarske uniforme, poput prstenastih oklopa (*lorica hamata*) i obručastih oklopa (*lorica segmentata*) koji su pronađeni u fragmentima (slika 5), zajedno s remenjem i držačima mača.¹⁷⁶ Mjesta pronalaska ovih fragmenata su bila mjesta gdje su vrijedni

¹⁷³A. Rost, S. Wilbers-Rost, *The extensive battlefield of Kalkriese (Varus battle 9 AD): A challenge for archaeological research and monument preservation*, Preserving Fields of Conflict: Papers from the 2014, Fields of Conflict Conference and Preservation Workshop, 2016, str. 25.

¹⁷⁴G. Moosbauer, S. Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, 2009, str. 58.

¹⁷⁵A. Rost, S. Wilbers-Rost, *The extensive battlefield of Kalkriese (Varus battle 9 AD): A challenge for archaeological research and monument preservation*, Preserving Fields of Conflict: Papers from the 2014, Fields of Conflict Conference and Preservation Workshop, 2016, str. 27.

¹⁷⁶Ibid.

dijelovi legionarske opreme grubo skinuti s tijela mrtvih legionara zbog svoje vrijednosti.¹⁷⁷ Nekoliko dijelova tzv. prugastog oklopa su pronađeni, poput dugmadi i zakovica, a tri ploče ove vrste oklopa pronađene na bojištu bitne su za proučavanje legionarske opreme doba Augusta, te ih je pronađeno svega nekoliko sveukupno.¹⁷⁸

Slika 5. Fragmenti legionarskih oklopa ostavljeni na bojištu

Svega jedan ulomak mača pronađen na cijelom bojištu pokazuje to da su Germani koristili rimske mačeve u daljnjim borbama, što nije slučaj s koricama mačeva koje su prerađivane zbog metala zbog toga što nisu korištene u germanskim vojskama. Čini se da su Germani sa cijelog bojišta sakupili raznovrsne metalne produkte i sakupljali ih oko centralne zone zida, gdje se vršila distribucija, a na ovo upućuju često neraspoznatljivi komadi metala pronađeni na istom mjestu.¹⁷⁹ Dion Kasije pretpostavlja da je ratni plijen s bojišta bio velika motivacija Germanima za pobunu protiv Rima.¹⁸⁰ Neki od ostalih rimskih objekata poput fragmenata kaciga nisu rastavljeni ni prerađivani, već su izlagani pored zida, moguće u svrhu stvaranja neke vrste

¹⁷⁷ A. Rost, *Quellenkritische Überlegungen zur archäologischen Untersuchung von Schlachtfeldern am Beispiel von Kalkriese, Alésia et la bataille du Teutoburg. Un parallèle critique des sources*, 2008, str. 307-308.

¹⁷⁸ G. Moosbauer, S. Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, 2009, str. 59.

¹⁷⁹ A. Rost, S. Wilbers-Rost, *The extensive battlefield of Kalkriese (Varus battle 9 AD): A challenge for archaeological research and monument preservation*, Preserving Fields of Conflict: Papers from the 2014, Fields of Conflict Conference and Preservation Workshop, 2016, str. 27.

¹⁸⁰ *Dio LVI, XXI.*

memorijalnog mjesta. Pronađeni oblici rimskih kaciga na mjestu bitke su tipa Hagenau i Mainz-Weisenau, tipični za augustovski period, baš kao i *aucissa* fibule (slika 6).¹⁸¹

Slika 6. Aucissa fibule s mjesta bitke

Osim dijelova legionarske opreme, pronađeni su i brojni drugi elementi rimske vojske na maršu, kako oni vojni, tako i oni civilne upotrebe. Bojište kod Kalkriesea je jedan od najboljih i najbolje istraženih lokaliteta koji donosi brojne informacije o rimskoj vojsci doba Augusta, a najbolji za informacije o stanju i načinu rimske vojske tijekom marša. Ulomci staklenog posuđa, fragmenti keramike, bronce, pa čak i srebrena žlica i ulomci srebrenog posuđa govore o raznovrsnoj i bogato opremljenoj vojnoj karavani s mnoštvom civilne pratnje. Ranije spomenuta brončana ukosnica sugerira na žensku prisutnost na maršu, potvrđujući navode antičkih autora o brojnoj i raznovrsnoj pratnji. Zanimljivosti o osobnim životima ili prošlosti samih legionara pronađeni su u oblicima grafita i izreza na privatnim predmetima ili pak komadima vojne opreme, poput nekolicine grafita na rubovima korica mača koji se referiraju na rimsku *legio I*, prethodno stacioniranu u Hispaniji, a koji su popraćeni nekolicinom kovanog novca iz Hispanije. Prisutnost svećeničkih litua na bojnom polju sugerira na prisutnost starijih pripadnika svećenstva koji su mogli imati religijsku ili administrativnu ulogu, a također su nađeni i stilusi. Nađeni su i ulomci medicinske kirurške opreme poput skalpela i alata za namještanje kostiju (slika 7).¹⁸² Običaj rimske vojske je bio brinuti za svoje ranjene

¹⁸¹B. Dreyer, *Die Ausgrabungen von Kalkriese und die Rekonstruktion des Verlaufes der Varuskatastrophe im Jahre 9 n. Chr.*, Tekmeria, Vol. 7, 2002, str. 58-59.

¹⁸²G. Moosbauer, S. Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, 2009, str. 62.

nakon bitke, stoga su u sklopu svake legije od doba Augusta postojale jedinice specijalizirane za ovu vrstu posla, iako nije isključivo da se među tolikim brojem pratnje nalazila i nekolicina liječnika drugačije namjene.

Slika 7. Rimski kirurški alat

Nekolicina rimskih nalaza koji nisu pronađeni samo u fragmentima su bili zatrpani zidom i ostali sačuvani u cijelosti ili barem u većim dijelovima. Osim spomenutih dijelova oružja i dva tipa rimskih kaciga, ovoj skupini pripadaju oruđa trnokop i srp, te izuzetan primjerak željezne paradne maske.¹⁸³ Maska iz Kalkriesea (slika 8) je najupečatljiviji nalaz bitke, često viđana na naslovnicama publikacija Varove bitke kao najreprezentativniji arheološki ostatak. Premda je sačuvana u dobrom izdanju, maska je zbog toga predmet dviju pretpostavki. Jedna o tome da je sačuvana jer je bila zatrpana urušenjem zida, a druga da je namjerno ostavljena na bojištu kao spomenik rimskog poraza. Maska je oblika ljudskog lica s otvorima za oči, nos i usta, a pripadala je auksilijarnom konjaniku koji je služio pod Varom. Ovakve se maske u pravilu nisu nosile u bitkama, već su služile u ceremonijalnim prilikama, vojnim paradama i vježbama. U korist teoriji da je maska poslužila kao izložba rimskog poraza ide činjenica da je s nje skinut srebreni pokrov koji je krasio nekadašnji original, nakon čega je ostavljena.¹⁸⁴

¹⁸³P. S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City, 2004), str. 211-212.

¹⁸⁴Ibid.

Slika 8. Paradna maska rimskog auksilijarnog konjanika

Posvuda po bojištu pronađeni su fragmenti ljudskih i životinjskih kostiju u kontekstu s ostacima dijelova vojne opreme. Budući da je iz izvora poznato da su tijekom kasnijeg Germanikova posjeta mjestu poraza oko oko 15. god.) ostaci palih legionara pokopani, neki značajniji i krupniji nalazi kostiju na samom bojištu pripadaju životinjama. Međutim, u samoj blizini bojišta pronađeno je i osam jama s ostacima ljudskih kostiju koji su pripadali dobro uhranjenim muškarcima u dvadesetim godinama. Kosti su tamo položene nekoliko godina nakon bitke, stoga se ovaj pronalazak smatra potvrdom navoda antičkih izvora o Germanikovom posjetu mjestu bitke čiji najvrjedniji opis donosi Tacit. Analiza kostiju iz osam spomenutih jama dokazuje fatalne povrede kao posljedicu oružanog konflikta. Osim ovih ljudskih ostataka, kosturi nekolicine mule su pronađene u neposrednoj blizini zida, gdje su bile prekrivene urušenjem zida još tijekom bitke ili neposredno nakon. Na potpuno sačuvanom kosturu jedne mule vidljivi su tragovi slomljena vrata, a uz kostur u blizini vrata nalazilo se zvonice i dva željezna prstena. Uz drugi kostur sačuvane mule pronađeno je više metalnih ostataka. Od ostataka konjice, očuvan je samo jedan dio kostura manjeg konja.¹⁸⁵

Bez obzira na brojnost faktora koji doista upućuju na veći konflikt Rimljana i Germana na ovom području u Augustovo doba, prilikom istraživanja kod Kalkrisea bilo je potrebno uzeti u obzir sve moguće dokaze koji bi povezali ovu bitku s Varovim

¹⁸⁵G. Moosbauer, S. Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, 2009, str. 62.

porazom iz antičkih izvora, a pritom izbjegavati pretpostavke i željene interpretacije. Srećom, bojište nije ostavljalo puno za interpretaciju. Kako je iskopavanje napredovalo, sve više dokaza o povijesnom događaju je izviralo, poput kronološki klasificirane vojne opreme, novca augustovskog perioda, te same strateške prirode bojišta. Jasno je da je kod Kalkriesea brojna rimska vojska namamljena u nepristupačan teren i dovedena do zamke postavljene od strane rimskog neprijatelja gdje je došlo do okršaja - toliko nam govori arheologija. Nadalje, nalazište nam dokazuje koliko je nedvojbeno činjenica da su Rimljani ovdje doživjeli poraz u velikom broju. Rimska oprema je opljačkana, s nje su skinute najvrjednije stvari i metali, a kosti legionara su ostavljene ležati na bojištu, situacija koja se nikada ne bi dogodila kod visoko standardizirane rimske vojske čije prakse su nam dobro poznate. Datacija materijala je postignuta relativnom i apsolutnom kronologijom, pomoću tipologije materijala i novca u kontekstu. Pored svega nekolicine komada novca iz republikanskog perioda, fond novca je uglavnom iz doba cara Augusta i nije kovan nakon 9. god. Značajna je prisutnost tzv. *Gaius/Lucius* denara kovanih između 1. i 2. god. pr. Kr. i novca s natpisom *Vara (VAR)* (Slika 9) i legata Gaja Numonija Vale (*C.VAL*) na reversu, koji su kovani između 7. i 9. god. Novac kovan nakon tih godina, poput onog iz kovnice u Lugdunu - nije prisutan.¹⁸⁶

Slika 9. Brončani as s natpisom VAR i likom Varovim likom

¹⁸⁶ Ibid.

11. Zaključak

Dobro je poznata anegdota iz Svetonijeveg djela *Životi careva* u kojem opisuje Augustovu reakciju nakon devastirajućeg poraza u Germaniji. *Vare, Vare, vrati mi moje legije*, navodno je uzvikivao car udarajući glavom od zid svoje palače.¹⁸⁷ U Rimu se vijest o Teutoburškoj bitci proširila vrlo brzo, a nikome nije bilo jasno kako je u pacificiranoj provinciji došlo do takve strateške katastrofe. Krivnja je padala na Vara koji je davno oduzeo svoj život čak i prije nego li je bitka bila završena, kako nas antički izvori informiraju. Posljedice gubitka kontrole nad Germanijom su postale vidljive gotovo trenutačno. U Rimu je oduševljenje zbog Tiberijevih uspjeha u Panoniji i Dalmaciji 6.-9. god. zamijenjeno panikom i strahom od toga da će

¹⁸⁷ *Suet.* I, XXIII.

Germani marširati na Italiju, nešto što je u svijesti Rimljana pripadalo dalekoj prošlosti koju su zamijenili izuzetni vojni uspjesi tijekom cijelog prethodnog stoljeća.

August je poduzeo niz mjera, bojeći se sličnih ustanaka diljem Carstva i direktne opasnosti za pogranične provincije. Usred naglog razvoja događaja iz kojeg su se Germani izborili kao pobjednici protiv Rima, iste jeseni 9. god. napadnuta je i spaljena rimska baza u Halternu, događaj iza kojega su ostali arheološki nalazi paljevinskog sloja i brojni nalazi novca i skupocjenog materijala koji je usred brzog napuštanja tamo ostavljen. Rimljani raznih profila su užurbano napustili Germaniju u strahu za život, često ostavljajući svoje dragocjenosti, što je dokazano i na primjeru rimsko-germanskog trgovišta Waldgrimes.

Od nekadašnjih šest legija stacioniranih na Rajni, ostale su tri, a broj se nakon 9. god. popeo na ukupno devet legija. Rimska defenzivna strategija prema Germaniji pojačala se, a Rim je postavio definitivnu granicu svog teritorija. Unatoč kasnijim Tiberijevim i Germanikovim prodorima u unutrašnjost Germanije (uglavnom osvetničke prirode), granica pravog rimskog svijeta sada se ponovno vratila na Rajnu, a poduprta je s četiri nove legionarske baze; Nijmegen (*Noviomagus*), Neuss (*Novaesium*), Strasbourg (*Argentoratum*) i Vindonissa (*Vella Belgarum*). Bitka u Teutoburškoj šumi je toliko unazadila dugoročne rimske operacije preko Rajne i svojom nepredvidljivošću destabilizirala Carstvo da Tacit piše kako je August „zbog straha ili ljubomore“ preporučio nasljednicima da nastoje održati trenutne granice Rima, a brojni povjesničari smatraju da je car odavno shvatio da držati teritorij preko Rajne i sve do Elbe nije imalo smisla. Bitka u Teutoburškoj šumi nije Rimu donijela samo strateški gubitak, već je i uzrokovala pad morala i porast opreza. Brojevi uništenih legija su zauvijek izbačeni iz upotrebe.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Iako je Neron ponovno oformio XVIII. legiju, u vrijeme Vespanzijana ona je raspuštena.

12. Popis izvora

1. *Anali*, Tacit. Prev. Josip Miklić, Zagreb 2006.
2. *Annals of Tacitus*. Prev. A. J. Church, W. J. Brodribb, New York City 1906.
3. *The Agricola and Germania of Tacitus*. Prev. R. B. Townshend, London 1894.
4. *Epitomes of Roman History*, Flor. Prev. E. S. Forster, Harvard 1929.
5. *Moji ratovi*, Gaj Julije Cezar. Prev. Ton Smerdel, Zagreb 2010.
6. *Rimska povijest*, Gaj Velej Paterkul. Prev. Josip Miklić, Zagreb 2006.
7. *Roman History by Cassius Dio*. Prev. Earnest Cary, Harvard 1924.

13. Popis literature

Rudolf Asskamp, *Aufmarsch an der Lippe: Römische Militärlager im rechtsrheinischen Germanien*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, Stuttgart 2009, str. 172-179.

Hans Beck, *Die Macht des Anfangs*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, Stuttgart 2009, str. 22-28.

Herbert W. Benario, *Arminius into Hermann: History into Legend, Greece & Rome*, Vol. 51, No. 1, Cambridge 2004, str. 83-94.

Herbert W. Benario, *Teutoburg*, The Classical World, Vol. 96, No. 4, Baltimore 2003, str. 397-406.

Cambridge History of Greek and Roman Warfare Vol. 2, „Rome from Late Republic to Late Empire“, (Cambridge 2008), str. 4.

Tony Clunn, *The quest for the lost Roman legions: Discovering the Varus battlefield*, (New York City 2005).

Heidrun Derks, *Die Varusschlacht*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, Stuttgart 2009, str. 37-55.

Heidrun Derks, *Neue Heimat Germanien*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, Stuttgart 2009, str. 37-56.

Erik Durschmied, *The weather factor: How nature has changed history*, (New York City 2000).

B. Dreyer, *Die Ausgrabungen von Kalkriese und die Rekonstruktion des Verlaufes der Varuskatastrophe im Jahre 9 n. Chr.*, Tekmeria, Vol. 7, Göttingen 2002, str. 7-47.

Adrian Goldsworthy, *Roman warfare*, (London 2000).

Adrian Goldsworthy, *The complete Roman army*, (London 2003).

Adrian Goldsworthy, *In the name of Rome. The men who won the Roman Empire*, (Yale 2006).

Dirk Husemann, *Der Sturz des Römischen Adlers*, (Frankfurt am Main 2008).

Peter Kehne, *Der historische Arminius und die Varusschlacht aus cheruskischer Perspektive*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Mythos“, Stuttgart 2009, str. 104-111.

K.H. Lee, *Caesar's encounter with the Usipetes and the Tencteri*, Greece & Rome, Vol. 16., No. 1, Cambridge 1969, str. 100-103.

Peter Kehne, *König Marobod*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Mythos“, Stuttgart 2009, str. 114-122.

W. Judeich, *Die Überlieferung der Varusschlacht*, Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge, Vol. 80, No. 3, Köln 1931, str. 299-309.

Zaccaria Mari, *Ausblick auf Rom*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, 2009, Stuttgart, str. 46-53.

Michael McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011).

Gunther Moosbauer, Susanne Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, Stuttgart 2009, str. 56-67.

Adrian Murdoch, *Rome's greatest defeat: Massacre in Teutoburg forest*, (Gloucestershire 2006).

Hans Ulrich Nuber, *P. Quinctilius Varus siegte...: als legatus Augusti in Suddeutschland*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, Stuttgart 2009, str. 106-113.

Hans Ulrich Nuber, *P. Quinctilius Varus siegte...: als legatus Augusti in Suddeutschland*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, Stuttgart 2009, str. 106-113.

Victoria E. Pagán, *Beyond Teutoburg: Transgression and Transformation in Tacitus Annales 1.61-62*, Classical Philology, Vol. 94, No. 3, Chicago 1999, str. 302-320.

John Peddie, *The Roman War Machine*, (Cornwall 1994).

Achim Rost, *Das Schlachtfeld von Kalkriese: Eine archäologische Quelle für die Konfliktforschung*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, Stuttgart 2009, str. 68-76.

Achim Rost, Susanne Wilbers-Rost, *The extensive battlefield of Kalkriese (Varus battle 9 AD): A challenge for archaeological research and monument preservation*, Preserving Fields of Conflict: Papers from the 2014, Fields of Conflict Conference and Preservation Workshop, Colombia 2016, str. 25-30.

Achim Rost, *Quellenkritische Überlegungen zur archäologischen Untersuchung von Schlachtfeldern am Beispiel von Kalkriese*, Alésia et la bataille du Teutoburg. Un parallèle critique des sources, 2008, str. 303-314.

Bettina Tremel, *Ausgrabungen am Nordtor des Römerlagers Bergkamen-Oberaden*, Archäologie in Westfalen-Lippe 2010, Heidelberg 2015, str. 76-78.

Jessica Seidman, *Remembering the Teutoburg forest: MONUMENTA in ANNALS 1.61*, Ramus, Vol. 43, Cambridge 2014, str. 94-114.

C. J. Simpson, *The birth of Claudius and the date of dedication of the altar „Romae et Augusto“ at Lyon*, Latomus, Vol. 3, Bruxelles 1987, str. 586-592.

Hans Erich Stier, *Zur Varusschlacht*, Historische Zeitschrift, Vol. 147, No. 3, Oldenburg 1933, str. 489-506.

Dieter Timpe, *Die „Varusschlacht“ in ihren Kontexten: eine kritische Nachlese zum Bimillennium 2009*, Historische Zeitschrift Band, Vol. 294, Oldenburg 2012, str. 593-652.

Bernhard Tönnies, *Die Ausgrabungen in Kalkriese und Tac. Ann. 1,60,3. Eine Lösung für die Varusschlachtfrage in Sicht?*, Hermes, Vol. 120. No. 4, 1992, str. 461-465.

Christopher Schafer, *Alte und neue Wege: Die Erschliessung Germaniens für die römische Logistik*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Imperium“, Stuttgart 2009, str. 203-209.

Peter S. Wells, *The barbarians speak: How the conquered peoples shaped Roman Europe*, (Princeton 1999).

Peter S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City 2004).

14. Popis slika

Slika 1. Tri katapultne strelice pronađene kod Dottenbichla označene su žigom XIX. legije.

Peter S. Wells, *The battle that stopped Rome: Emperor Augustus, Arminius, and The Slaughter of the Legions in the Teutoburg Forest*, (New York City 2004), str. 105.

Slika 2. Hermannsdenkmal, „spomenik Hermannu“ kod grada Detmolda.
<https://www.britannica.com/>

Slika 3. Nadgrobna stela Marka Kelija.

Dirk Husemann, *Der Sturz des Römischen Adlers*, (Frankfurt am Main 2008), str. 115.

Slika 4. Metalni dijelovi projektilnih oružja.

Michael McNally, *Teutoburg forest AD 9: The destruction of Varus and his legions*, (Oxford 2011), str. 53.

Slika 5. Fragmenti legionarskih oklopa.

Gunther Moosbauer, Susanne Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, Stuttgart 2009, str. 58.

Slika 6. Aucissa fibule s mjesta bitke.

Gunther Moosbauer, Susanne Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, Stuttgart 2009, str. 59.

Slika 7. Rimski kirurški alat.

Gunther Moosbauer, Susanne Wilbers-Rost, *Kalkriese und die Varusschlacht: Multidisziplinäre Forschungen zu einem militärischen Konflikt*, 2000 Jahre Varusschlacht, Vol. „Konflikt“, Stuttgart 2009, str. 62.

Slika 8. Paradna maska rimskog auksilijarnog konjanika.

Dirk Husemann, *Der Sturz des Römischen Adlers*, (Frankfurt am Main 2008), str. 129.

Slika 9. Brončani as s natpisom VAR i likom Varovim likom.

Dirk Husemann, *Der Sturz des Römischen Adlers*, (Frankfurt am Main 2008), str. 129.

